

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Hrvatski studiji

Studij psihologije

Roditeljsko prihvaćanje djeteta kao
lezbijke ili geja

Diplomski rad

Matea Popov

Mentorica: prof. dr. sc. Renata Franc

Zagreb, veljača 2013.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Hrvatski studiji

Studij psihologije

Roditeljsko prihvaćanje djeteta kao lezbijke ili
geja

Diplomski rad

Matea Popov

Mentorica: prof. dr. sc. Renata Franc

Zagreb, veljača 2013

Zahvaljujem se asistentici Jeleni Maričić na susretljivosti, savjetima i korisnim diskusijama prilikom pisanja ovog rada.

Zahvaljujem Marini, koja me ohrabivala u trenucima kada sam htjela odustati, na podršci i strpljenju tijekom čitavog studija.

Iznad svega veliko hvala mami i tati na svim godinama bezuvjetne ljubavi, podrške te povjerenja koje su mi ukazali. Ovaj diplomski rad je za vas.

Sažetak

Cilj istraživanja bio je opisati i kategorizirati glavne karakteristike roditeljskih osjećaja, misli i ponašanja u procesu prihvatanja djeteta kao lezbijke ili geja. U Zagrebu i Splitu te gradovima u njihovoj blizini, provedeni su polustrukturirani intervjui sa 17 roditelja mladih lezbijki i gejeva. Iz originalnih intervjua izdvojeni su osjećaji, misli i ponašanja roditelja u prihvatanju djeteta kao geja ili lezbijke, koji su potom razvrstani u 5 kategorija ili faza u procesu prihvatanja djetetova seksualnog identiteta: *subliminalna svjesnost, coming out, gubitak i tugovanje, strah i nerazumijevanje okoline* te *prilagodba i prihvatanje*. U izjavama sudionika dominirale su izjave iz kategorije *strah i nerazumijevanja okoline*. Većina sudionika bila je svjesna lezbijskog ili gej identiteta djeteta i prije samog čina *coming out*-a. Iako nisu svi sudionici na istom stupnju prihvatanja djeteta kao lezbijke ili geja, unatoč različitim početnim reakcijama te procesima kroz koji su roditelji prolazili, možemo utvrditi kako su se svi ispitani roditelji prilagodili na seksualni identitet djeteta te našli način kako prihvatiti svoje dijete. Nalazi ukazuju na potrebu daljnjih istraživanja na većem i reprezentativnijem uzorku te na potrebu pravovremenog pružanja relevantnih informacija i prepoznavanja procesa tugovanja, kako bi se roditeljima pružila adekvatna pomoć i podrška.

Summary

Research was targeted towards description and categorization of main characteristics in parental feelings, thoughts and behaviors experienced in acceptance process of a child as a gay or a lesbian. Semi structured interviews were conducted in Zagreb and Split, as well as surrounding areas, that involved 17 parents of young gay and lesbian individuals. Out of the original interview materials, feelings, thoughts and behaviors of interviewed parents were extricated and classified into 5 separate categories or phases in acceptance process of child's sexual identity. Those are following: *Subliminal Awareness, Coming Out, Loss and Grief, Fear and lack of understanding in immediate surroundings* and *Adjustment and Acceptance*. Dominate statements were noted in 4th, *Fear and lack of understanding in immediate surroundings*, category. Majority of participants were already aware of child's sexual identity prior to occurrence of coming out act. Even though not all the participants involved in a research find themselves in the same stage in acceptance process (of its child as a gay or lesbian individual) and despite initial reactions and processes that parents went through, we can determine that all of the interviewed parents have found a way to accept sexual identity of their children. Findings have indicated necessity of further research that would be conducted on a larger and more representative research pattern. As well as need of prompt provision of relevant information and recognitions of grieving processes, in order to provide parents with adequate help and support.

SADRŽAJ

Uvod	2
LGBTIQ osobe u Republici Hrvatskoj	3
LGBT u obitelji – dosadašnja istraživanja	4
Roditeljske prve reakcije	6
Faze u prihvatanju lezbijskog ili gej identiteta	8
Odrednice coming out-a u obitelji	11
Zaštitni i pomažući faktori	13
Cilj	14
Metoda	14
Sudionici	16
Postupak	17
Obrada podataka	18
Rezultati i rasprava	19
Subliminalna svjesnost	19
Coming out	24
Gubitak i tugovanje	29
Strah i nerazumijevanje okoline	32
Prilagodba i prihvatanje	35
Opća rasprava	39
Zaključak	42
Literatura	43
DODATAK	47

Uvod

Istraživanja povezana sa LGBT¹ problematikom u najvećoj mjeri se fokusiraju na LGBT osobe, posebice LGBT mlade, te na njihove stavove, osjećaje, zdravlje te na procese koje prolaze kroz svoj *coming out*². Novija istraživanja usredotočila su se na njihove obitelji i obiteljske procese (American Psychological Association, 2005), uključujući pri tome češće obitelji koje grade same LGBT osobe (LGBT partneri sa djecom), nego njihove nuklearne obitelji iz kojih dolaze. Tek manji broj istraživanja proveden je sa roditeljima lezbijki i gejeva te na obiteljskim procesima nakon saznanja da je jedan od članova uže obitelji lezbijka ili gej.

Mlade lezbijke i gejevi prolaze jednak stres i tjeskobu koju prolaze svi adolescenti te mlade osobe kao dio odrastanja. Bitna je razlika da u isto vrijeme moraju prihvatiti i nositi se s identitetom zbog kojeg će biti (ili već jesu) stigmatizirani, i to obično bez potpore roditelja koji često sami postaju opresori (Božić i Almesberger, 2007). S obzirom na stigmatu i odbacivanje koje dolazi od društva, za lezbijke i gejeve obitelj postaje mjesto u kojemu žele naći utočište, mjesto na kojemu žele biti sigurni i prihvaćeni (Mallon, 1999). Gejevi i lezbijke trebaju svoje obitelji te su voljni i željni graditi odnos sa svojim roditeljima jednako kao i svi ostali. Sam proces *coming out*-a opisuje se kao jako stresan, kako za lezbijku ili geja, tako i za njihove roditelje (Savin-Williams i Dubè, 1998; D'Augelli, Grossman i Starks, 2005; Aveline, 2006).

Do devedesetih godina 20. stoljeća bilo je jako malo osoba, posebice adolescenata koji su otvoreno živjeli svoj lezbijki ili gej identitet, a samim time i količina informacija koja je bila dostupna njima samima te istraživačima, bila je oskudna (Ryan, 2009). Danas se povećan broj adolescenata i osoba u ranoj odrasloj dobi odlučuje na *coming out* u obitelji (Saltzburg, 2004). Prosječno su mladi po prvi puta svjesni istospolne privlačnosti u dobi od 10 godina (D'Augelli, Grossman i Starks, 2005). Prema Savin-Williamsu (1998), kroz 6 istraživanja u SAD-u se pokazalo da je prosječna dob *coming out*-a između 18 i 23 godine. Ovaj trend sve češćeg i ranijeg *coming out*-a autori objašnjavaju valom pozitivnih informacija kroz televiziju,

¹ Kada govorimo o osobama koje odstupaju od normativnog seksualnog i/ili rodno izražavanja i identiteta najčešće se koristi skraćenica LGBR(IQ) – lezbijke i gejevi, biseksualne, transeksualne/transrodne, interseksualne i queer osobe. S obzirom da se u ovom istraživanju nećemo baviti svim navedenim identitetima već samo lezbijskim i gej identitetom, najčešće ćemo koristiti samo termine „lezbijka i gej“ te za označavanje političkog pokreta ili za potrebe citiranja drugih radova skraćenicu LGBT, odnosno LGBTIQ.

² Eng. *coming out* uvriježena je skraćenica od fraze na eng. *coming out of the closet* (izlazak iz ormara), a označava proces u kojemu osoba razotkriva svoj identitet kao „homoseksualni“ ili lezbijki, gej, trasrodni, transeksualni te queer obitelji, prijateljima i/ili drugima za koje se pretpostavlja da su heteroseksualni (Boxer, Cook i Herdt, 1991). *Coming out* se uobičajeno kao termin se koristi bez obzira na način kojim je došlo do razotkrivanja seksualnog identiteta (samovoljno i samoinicijativno ili pak prisilno, od strane neke treće osobe ili okoline). U hrvatskom jeziku bilo je nekoliko pokušaja da se ova fraza prevede (npr. autanje, iskorak, izlazak, razotkrivanje) no najčešće se još uvijek koristi engleski izraz koji ćemo koristiti i za potrebe ovog istraživanja.

pop kulturu i internet, sve vidljivijim i jačim angažmanom LGBTIQ aktivista (kao i onih koji se bore za ljudska prava) te općenito povećanom dostupnošću informacija o seksualnosti.

LGBTIQ osobe u Republici Hrvatskoj

U Hrvatskoj je do sada održano jedanaest Povorki ponosa LGBTIQ osoba u Zagrebu, dvije Povorke ponosa u Splitu, registrirano je sedam nevladinih organizacija koje se bave prvenstveno LGBTIQ pitanjima, a deseci drugih udruga i organizacija u svojim platformama i statutima naglašavaju važnost rada na LGBTIQ problematici. Nevladine organizacije bave se istraživačkim radom, edukacijom javnosti, institucija i samih LGBTIQ osoba, organiziraju se grupe podrške za LGBTIQ osobe i njihove obitelji, godišnje izade najmanje jedna kampanja o zaštiti ljudskih prava LGBTIQ osoba. Zakon o istospolnim zajednicama³ kojim se reguliraju LGBT partnerski odnosi 2003. godine donesen je, 2008. godine donesen je Zakon o suzbijanju diskriminacije⁴ koji prepoznaje seksualnu orijentaciju, rodni identitet te rodno izražavanje kao jednu od osnova diskriminacije, a od 1.1. 2013. godine stupa na snagu izmijenjeni Kazneni zakon⁵ koji prepoznaje zločin iz mržnje protiv LGBTIQ osoba kao posebno teško djelo te za takve zločine propisuje strože kazne. Organizirani su sustavi besplatne pravne pomoći - sve se češće prijavljuju kršenja prava, diskriminacija i zločini iz mržnje. U rujnu 2012. godine formirana je i radna skupina za izradu novog zakona koji bi regulirao prava LGBTIQ životnih partnerstva te obitelji. Sve navedene inicijative i događaji osnovani su i ostvareni od 2000. godine do danas. Prije 2000. godine bilo je malo govora o LGBTIQ tematici, nije postojala niti jedna udruga koja bi se bavila prvenstveno LGBTIQ pitanjima, te je ova društvena skupina bila potpuno marginalizirana i zanemarena.

Iako nema empirijskih, jasnih i dostupnih podataka o tome koliko osoba svojevrijedno čini *coming out* primjetan je razvoj LGBTIQ aktivizma u hrvatskom društvu, a s obzirom na vidljivost i brojnost LGBTIQ zajednice možemo zaključiti da i Hrvatska prati trend sve većeg i ranijeg *coming out*-a okolini – a time i roditeljima, kao što je to slučaj u SAD-u (Ryan, 2009).

³ Zakon o istospolnim zajednicama dostupan je u Narodnim novinama na internet adresi: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/306172.html>

⁴ Zakon suzbijanju diskriminacije dostupan je u Narodnim novinama na internet adresi: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/340327.html>

⁵ Kazneni zakon dostupan je u Narodnim novinama na internet adresi: http://hidra.srce.hr/arhiva/263/78004/narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_125_2498.html

Prema nezavisnoj istraživačkoj agenciji PULS (2007) oko 70% ispitanika iz opće populacije u Republici Hrvatskoj tvrdi da bi na saznanje o djetetovoj homoseksualnosti ili biseksualnosti reagiralo negativno (razočaranjem, šokom ili agresijom). Njih 28%, smatra kako bi vrlo vjerojatno reagirali burno i agresivno. Čak 70% ispitanika smatra kako bi vrlo vjerojatno u toj situaciji svom djetetu pokušalo objasniti kako to nije prirodno, a 59% ispitanika smatra kako je vrlo vjerojatno da bi bili iskreno razočarani kada bi njihovo dijete bilo homoseksualne ili biseksualne orijentacije. Sličan postotak, njih 61% smatra kako bi vrlo vjerojatno bilo šokirano, a više od 30% ispitanika smatra kako uopće nije vjerojatno da bi to prihvatili kao potpuno normalno. Parmač (2005) dobiva također rezultate koji ukazuju na diskriminaciju LGBT osoba rađenom u istraživanju na studentskom uzorku. Pitanje reakcije na mogući seksualni identitet djeteta je dosta apstraktno za studente, budući da oni u većini još nisu roditelji. S druge pak strane, s obzirom da se radi o populaciji obrazovanijoj od prosjeka, mogli bismo očekivati nešto pozitivnije stavove od dobivenih. Naime, čak 13,7% muških i 3,4% ženskih sudionika istraživanja smatra da bi se odreklo svog sina kada bi on bio homoseksualac, a sudionici istog istraživanja u dosta velikom postotku izjavljuju da ne žele da im dijete odrasta u društvu koje tolerira mušku (60,3% muškaraca i 26,3% žena) odnosno žensku (37,5% muškaraca i 28,6% žena) homoseksualnost.

LGBT u obitelji – dosadašnja istraživanja

Istraživanja sa lezbijkama i gejevima te njihovim roditeljima prilično su oskudna. Savin-Williams (1998) u svojim radovima kritizira akademsku i znanstvenu zajednicu navodeći kako se ignoriraju i zapostavljaju LGBTIQ teme, te se znanje uglavnom bazira na osobnim ispovijedima, knjigama samopomoći, aktivističkim priručnicima i publikacijama te sličnim izvorima. Malo je poznato kako otkrivanje seksualnog i/ili rodnog identiteta utječe na pojedine članove obitelji, a još je manje poznato kako pojedini članovi utječu jedni na druge nakon *coming out*-a člana obitelji (Božić i Almesberger, 2007). U Hrvatskoj postoji svega jedno istraživanje (Božić i Almesberger, 2007) koje ispituje *coming out* u obitelji te je rađeno na LGBTIQ osobama. Istraživanja koja su rađena na članovima obitelji (majkama i očevima) lezbijki i gejeva nisu pronađena.

Prema navodima LGBT osoba, one često doživljavaju verbalno zlostavljanje i fizičke napade unutar obitelji (Pilkington i D'Augelli, 1995), a rezultati upućuju i da su LGBT osobe koje su učinile *coming out* u obitelji bile češće zlostavljane unutar obitelji od onih koje još

uvijek kriju svoj seksualni identitet (Božić i Almesberger, 2007). LGBT osobe koje nisu učinile *coming out* izvještavaju o većem strahu od verbalnog i fizičkog zlostavljanja u svojim obiteljima. Božić i Almesberger (2007) navode kako djeca koja su rodno atipična doživljavaju više negativnih roditeljskih poruka i ponašanja od one djece koja su rodno tipična. Slično navode i D'Augelli, Grossman i Starks (2005) - prema njima, roditelji koji sumnjaju da imaju LGBT djecu skloniji su negativnim komentarima na temu LGBT identiteta, te se ovakvi komentari najčešće događaju u obiteljima u kojima su djeca od djetinjstva rodno atipična. Ovi podaci ukazuju na prisustvo negativnih komentara i reakcija i prije *coming out*-a pa stoga ni ne začuđuju konstatacije kako je *coming out* iznimno stresan događaj.

Koliko je homofobija prisutna u hrvatskim obiteljima, najbolje govori podatak da su članovi obitelji na drugom mjestu kao počinitelji nasilja protiv LGBT osoba (Pikić i Jugović, 2005; Juretić i sur., 2006). Brojni slučajevi dokumentiraju ekonomsko i emocionalno nasilje te napade od članova obitelji, s namjerom da se LGBT osobe kazni ili da se promijeni njihov seksualni/rodni identitet. I hrvatska i strana istraživanja pokazuju da su neke osobe prisiljene napustiti dom nakon što otkriju roditeljima svoj lezbijski ili gej identitet, a ponekad se odnosi zauvijek prekinu i nikada u potpunosti ne oporave (Griffin, Wirth i Wirth, 1997; Božić i Almesberger, 2007).

Otkrivanje vlastitog seksualnog i/ili rodnog identiteta samo po sebi je stresno iskustvo koje rezultira krizom unutar obitelji (Božić i Almesberger, 2007). Kako navodi Phillips (2007) *coming out* pokreće procese unutar obitelji, naime, većina se nikada nije susrela tako direktno sa LGBTIQ tematikom te je potrebno razviti norme, stavove te razmisliti o budućnosti sebe i djece, a sve to u vrlo kratkom vremenu. Prema De Vine (1984), *coming out* u obitelji predstavlja krizu jer u obiteljskom sistemu ne postoje predviđena pravila i „alati“ za suočavanje sa ovom situacijom. Javlja se odsustvo jasnih uloga u obitelji, konstruktivnog jezika za opisivanje situacije u kojoj se obitelj nalazi, a s druge strane postojeći mehanizmi i stavovi djeluju protiv prilagodbe na situaciju. Obiteljski stres u tim situacijama širi se od članova obitelji koji su prvi saznali za seksualni i/ili rodni identitet prema drugima u obitelji (Božić i Almesberger, 2007). Događaj je stresan za obje strane te se čak i u otvorenim te prihvaćajućim obiteljima mogu pojaviti emotivni problemi i hostile reakcije (Mallon, 1999). Nerijetko dolazi do privremenog, a nekada i dugotrajnijeg disfunkcioniranja obitelji.

Savin-Williams i Dubè (1998) te Merighi i Grimes (2000) navode kako ipak većina roditelja vremenom prihvati dijete kao geja/lezbijku, no prihvatanju prethodi niz kriznih faza te pitanja koja je potrebno razriješiti. Griffin, Wirth i Wirth (1997) s druge strane ističu kako

neki roditelji nikada do kraja ne razriješe psihološke poteškoće i barijere povezane s *coming out*-om. Proces prihvaćanja *coming out*-a djece individualan je i različit za svaku pojedinu obitelj. Ipak, različiti autori navode slične faze kroz koje prolaze roditelji. Saltzburg (2004) opisujući različite faze kod prihvaćanja djece kao lezbijke ili geja naglašava kako se, unatoč različitim fazama, osjećaj ljubavi i povezanosti s djecom pri tome najčešće ne izgubi.

Roditeljske prve reakcije

S obzirom da je *coming out* izrazito stresan događaj za roditelje (Savin-Williams i Dubè, 1998; D'Augelli, Grossman i Starks, 2005; Aveline, 2006), neposredno nakon *coming out*-a javlja se *bura emocija*. Prve reakcije i emocije posebno su isticane u gotovo svim radovima na ovu temu, te ćemo u nastavku prikazati emocije koje se najčešće javljaju. Prve emocije javljaju se istovremeno te se isprepliću, a autori navode poteškoće u razlikovanju i određivanju vremenskog okvira tih emocija te naglašavaju kako se one trebaju gledati u cjelini, umjesto da se teži njihovoj izolaciji (Griffin, Wirth i Wirth, 1997; Savin-Williams i Dubè, 1998). U istraživanju PULS-a (2007) 54% ispitanika smatra kako se njihov odnos s djetetom nakon *coming out*-a ne bi promijenio. Takav rezultat mogao bi ukazivati da je jedan dio roditelja, čija bi prva reakcija bila negativna, ipak spreman podržati svoje dijete i očuvati kvalitetu odnosa. Griffin, Wirth i Wirth (1997) također naglašavaju kako rane roditeljske reakcije i emocije nisu pouzdan pokazatelj daljnjeg prihvaćanja. Brojni su slučajevi kada se burne i homofobne reakcije roditelja s vremenom smanjuju te roditelj počinje mijenjati svoje mišljenje i ponašanje (Božić i Almesberger, 2007).

Tugovanje se često spominje kao normalno za prvi period nakon saznanja djetetova seksualnog identiteta (Griffin, Wirth i Wirth 1997; De Vine 1984; Mallon, 1999; Saltzburg, 2004; Božić i Almesberger, 2007; Phillips, 2007). Savin-Williams i Dubè (2001) smatraju da je tugovanje najdominantniji osjećaj koji obilježava čitav proces nakon otkrivanja da je dijete lezbijka ili gej, a taj proces poistovjećuju s procesom prihvaćanja vlastite smrti koji naglašava autorica Kubler-Ross (1969, prema Savin-Williams i Dubè, 2001). Tugovanje se odnosi na proživljavanje gubitka sina/kćeri kakvog su roditelji zamišljali u mašti te na gubitak obiteljske budućnosti kakvoj su se nadali da će doživjeti (Bastašić, 2007). Šok je, uz tugu, najdosljednije spominjana početna reakcija na *coming out* (Griffin, Wirth i Wirth 1997; De Vine 1984; Mallon, 1999; Savin-Williams i Dubè, 2001; Saltzburg, 2004; Aveline, 2006; Božić i Almesberger, 2007; Phillips, 2007). Bez obzira je li postojala prethodna sumnja na djetetovu

LGTB orijentaciju ili nije, trenutak saznanja gotovo uvijek je popraćen stanjem šoka. Roditelji ne poznaju „pravila“ i ne posjeduju vještine za suočavanje sa ovom situacijom (De Vine, 1984). Upravo zbog ovoga, stanje šoka je često popraćeno panikom (Saltzburg, 2004). Panici dodatno pogoduje socijalni tabu koji postoji kada su u pitanju lezbijke i gejevi te nedostatak ili izostanak znanja te informacija o seksualnosti (Saltzburg, 2004). Roditelji u većini slučajeva ne posjeduju relevantne informacije o lezbijskim i gej identitetima te ne znaju gdje bi mogli dobiti adekvatan savjet i podršku (Božić i Almesberger, 2007). Nakon prvotnog šoka, emocije koje slijede su očaj i razočaranje (Saltzburg, 2004). Osoba se osjeća nemoćno jer uviđa da je situacija van njene kontrole te je obuzima osjećaj očaja (De Vine, 1984). U isto vrijeme propada slika o djetetu kakvome su se nadali, gube se roditeljska očekivanja i želje od budućnosti svoje obitelji (Griffin, Wirth i Wirth 1997; De Vine 1984; Saltzburg, 2004). Roditelji u prvom periodu često pokušavaju naći uzrok situacije u kojoj su se našli pri čemu često okrivljuju sebe postavljajući pitanje „Gdje sam pogriješio?“ (Griffin, Wirth i Wirth 1997; De Vine 1984; Savin-Williams, 1998; Mallon, 1999; Božić i Almesberger, 2007; Phillips, 2007). S obzirom da nerijetko roditelji misle da su sami krivi za djetetov seksualni identitet, osjećaj krivnje prati i osjećaj srama (Saltzburg, 2004). Sram se najčešće javlja zbog kršenja društvenih normi (pogotovo ako dijete ima netipično rodno izražavanje) te zbog straha od osuđivanja okoline (Saltzburg, 2004). Roditelji su skloni biti potpuno zaokupljeni temom *coming out*-a. (Phillips, 2007). U isto vrijeme osjećaju se izolirano i posebno - kao da prolaze kroz jedinstveno iskustvo koje se događa samo njima (Griffin, Wirth i Wirth 1997; Saltzburg, 2004), te se u tom periodu osjećaju jako usamljeno. S obzirom da se u tom razdoblju, zajedno s usamljenošću, javlja mnogo preplavljujućih emocija, česti su i simptomi depresije (Griffin, Wirth i Wirth 1997; Saltzburg, 2004; Phillips, 2007) te u nekim ekstremnijim slučajevima i disforije (Saltzburg, 2004). Stalno prisutan osjećaj je strah, kako u prvom periodu nakon *coming outa*, tako i mnogo kasnije kroz duži vremenski period (Griffin, Wirth i Wirth 1997; Phillips, 2007; Božić i Almesberger, 2007). Roditelji strahuju hoće li njihova LGBT djeca biti sretna u životu, strahuju za djetetovi sigurnost te se općenito javlja svijest o različitosti, a time i mnogo potencijalno rizičnih situacija u kojima bi njihova djeca mogla biti diskriminirana ili fizički napadnuta.

Merghi i Grimes (2000) razlikuju četiri odgovora obitelji na *coming out*. Prva, ujedno i najrjeđa reakcija jest *podržavanje aktivacijom* koje podrazumijeva aktivni angažman u demonstracijama i javnoj vidljivosti. Češća reakcija je *podržavanje u svrhu očuvanja obiteljskog zajedništva i harmonije*, koja podrazumijeva izražavanje ljubavi i podrške

lezbijki/geju kao članu obitelji u svrhu očuvanja iste. Treći odgovor autori nazivaju *izbjegavanje*, a ono podrazumijeva izbjegavanje razgovora te suočavanja sa situacijom. Četvrti odgovor je *odbijanje i udaljavanje* od lezbijke ili geja. Ova vrsta odgovora može podrazumijevati i izbacivanje iz kuće, prekid komunikacije te potpuno zahlađivanje obiteljskih odnosa. Griffin, Wirth i Wirth (1997) kao učestale prve reakcije roditelja navode prekid kontakta, pokušaj da se dijete promjeni, ignoriranje problema ili tzv. *simptom noja* i prihvaćanje realnosti.

Ispitujući reakciju na *coming out*, odnosno stav roditelja na saznanje o seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom/spolnom identitetu u Hrvatskoj (Božić i Almesberger, 2007), LGBT osobe su najčešće spominjale: roditeljsko *nerazumijevanje*, koje je doživjelo oko polovine ispitanika (od majke njih 49,2%, od oca njih 46,2%) te stav da se radi *samo o prolaznoj fazi* (54,0% majki te 49,4% očeva dijelilo je ovo mišljenje). Nadalje, približno svaku treću osobu roditelji su htjeli izliječiti ili preobratiti (odlaskom kod psihologa, svećenika i sl.; majka kod 33,6% ispitanika, a otac kod njih 30,5%) te su roditelji iskazali osuđivanje homo/biseksualnosti (majka u 33,1% slučajeva, otac u 34,1%), kao i stav da se radi o neprirodnom ponašanju (otac u 60% slučajeva, a majka u 64,2%).

Faze u prihvaćanju lezbijskog ili gej identiteta djeteta

Za razliku od vrlo specifičnih faza koje izdvajaju Saltzburg (2004) i De Vine (1984), a koje će biti opisane dalje u tekstu, Phillips (2007) izdvaja tri općenitije faze prilagodbe na seksualni identitet djeteta: emotivnu prilagodbu, kognitivno-bihevioralnu prilagodbu te moralno-duhovnu prilagodbu, koje se navedenim redom odvijaju kronološki.

U *emotivnoj fazi* roditelji su u prvotnom šoku uslijed *coming out-a*. Situacijom dominiraju osjećaji anksioznosti, ljutnje, zbunjenosti, straha za sigurnost djeteta, krivnje te depresije. Roditelji su skloni poricanju te su potpuno zaokupljeni temom *coming out-a*.

U drugoj, *kognitivno-bihevioralnoj fazi* roditelji traže informacije i podršku. Nerijetko dolazi do kognitivne disonance, između prijašnjih stavova i razmišljanja te želje da se dijete prihvati, pa stoga roditelji tragaju za novim kognitivnim strategijama suočavanja. U ovoj fazi postaje dominantnija zabrinutost za reakcije okoline, no u isto vrijeme roditelji zadržavaju vezu sa djetetom te teže upoznavanju „novog“ identiteta svog djeteta kroz postavljanje pitanja, upoznavanje prijatelja istog identiteta i sličnog.

Zadnja je *moralno-duhovna faza* koju karakterizira spoznaja da je dijete i njihova ljubav najveća vrijednost, zbog koje se roditelji trude premostiti sve druge poteškoće. Često se povlače paralele s drugim socijalno ugroženim skupinama (primjerice rasizmom, vjerskim manjinama, osobama s fizičkim poteškoćama, klasom i sl.). U ovoj fazi roditelji izvještavaju o osobnom napretku te o većoj povezanosti s djetetom.

Saltzburg (2004) te De Vine (1984) izdvajaju 5 faza u procesu prihvatanja adolescenta kao geja ili lezbijke. Dok su prve dvije faze gotovo jednake kod oba autora treća, četvrta i peta faza se razlikuju. *Svijest o različitosti* prva je faza (Saltzburg, 2004) koju karakterizira djelomična svjesnost da je dijete drugačije od djetinjstva. Ona je uglavnom bazirana na rodno netipičnom izražavanju, odnosno rodnom izražavanju koje je karakterističnije za suprotni spol. U ovoj fazi roditelji najčešće potiskuju te ignoriraju znakove, ali u isto vrijeme izvještavaju o zabrinutosti za dijete. Gotovo istovjetnu prvu fazu navodi De Vine (1984) nazivajući je fazom *Subliminalne svjesnosti*, naglašavajući kako seže u rano djetinjstvo te ju također povezuje sa netipičnim rodnom izražavanjem djeteta.

Kao druga faza navodi se *Coming out* u kojoj dolazi do razotkrivanja djetetova seksualnog identiteta (Saltzburg, 2004). U ovoj fazi dolazi do iznenađenja i nerijetko stanja šoka (unatoč prethodnoj sumnji) te ispitanici izvještavaju o osjećajima panike, tuge, očaja, razočaranja, usamljenosti, gubitka te srama. Sličnu fazu navodi i De Vine (1984) nazivajući ju *Udarcem* te naglašava osjećaje straha, krivnje, gubitka, osjećaja neuspjeha, gubitka kontrole te rušenja iluzija.

Nadalje, kod Saltzburg (2004) kao treća faza izdvojeno je *Emotivno odvajanje*. U ovoj fazi se roditelji suočavaju s kognitivnom disonancijom koja nerijetko uzrokuje emotivnu neorganiziranost, a ponekad depresiju te disforiju. Naime, roditelji u ovoj fazi suprotstavljaju svoje naučene negativne stavove sa ljubavi prema djetetu i željom za dobrim odnosom. Svjesno ili nesvjesno u ovom periodu se odašilju homofobne poruke te je vidljiva internalizirana homofobija. Zbog ovog stresa roditelji se povlače iz rutinskih aktivnosti, socijalne okoline te djetetova života, odnosno dolazi do emotivnog odvajanja. *Strah od udaljavanja* četvrta je faza u kojoj se roditelji boje udaljavanja djeteta zbog njegova sudjelovanja u supkulturi čiji dio oni nisu, a vjeruju da ni ne mogu biti. Dolazi do spoznaje da u rodnom ili romantičnom smislu ne mogu biti modeli djeci, te dolazi do straha uslijed netipičnog razvoja obiteljskih odnosa s djetetom. Kao zadnju fazu, Saltzburg (2004) navodi prilagodbu i edukaciju, u kojoj roditelji pronalaze informacije i načine za suočavanje te prilagodbu na situaciju.

Za razliku od Saltzburg (2004), De Vine (1984) nakon *Udarca* kao iduću fazu izdvaja *Prilagodbu*. Ovu fazu karakterizira naglasak na aktivnosti, a ne na osjećajima. Tijekom nje se nastoji uspostaviti osjećaj kontrole kroz pokušaje promjene djetetove seksualne orijentacije terapijom, religijom, kućnim pravilima i sličnim metodama. Ovo je ujedno i zadnja od prve tri faze koje De Vine svrstava u tzv. *faze poricanja*. Četvrta i peta faza su *faze prihvatanja*. Četvrta faza ili *Razrješavanje* nastupa kada obitelj shvati da kontrola ne može razriješiti situaciju, već samo iskren i otvoren odnos. U ovoj fazi se redefiniiraju odnosi, pravila te komunikacijski obrasci. Ruše se mitovi te se stječu nova znanja i informacije o temi. Zadnja faza je *Integracija*, a odnosi se na iskreno, otvoreno i uvažavajuće integriranje lezbijke ili geja natrag u obitelj.

Proučavajući različita rješenja brojnih autora o fazama koje roditelji lezbijki i gejeva prolaze u procesu prihvatanja seksualnog identiteta djeteta, Savin-Williams i Dubè (2001) uočili su da predlagani modeli prate faze prihvatanja vlastite smrti koje navodi autorica Kubler-Ross (1969, prema Savin-Williams i Dubè, 2001). Prema ovom modelu roditelji u procesu prihvatanja djeteta kao lezbijke ili geja prolaze kroz 6 faza: *šok, poricanje i izolacija, ljutnja, cjenjkanje* (pokušaj mijenjanja djetetova seksualnog identiteta), *depresija i prihvatanje*.

Bastašić (2007), koji navodi da roditelji *coming out* djeteta proživljavaju kao proces tugovanja za djetetom kakvoga su oni zamišljali u mašti, detaljno opisuje i elemente tog tugovanja. Tijekom njega dolazi do gubitka vjere u budućnost o kakvoj su maštali: budućnost svoje obitelji, potomstva te gubitak slike o sebi kao svemoćnim roditeljima koji stvaraju „savršenu djecu“. Naime, gubitak heteroseksualnog identiteta djeteta za roditelje znači i gubitak nade, snova i očekivanja od tradicionalnih te normativnih života svoje djece (Mahoney, 1994 prema Savin-Williams i Dubè, 2001). Za razliku od smrti, gdje žalovanje prati podrška okoline, u slučajevima roditelja lezbijki i gejeva to žalovanje prati društvena izolacija i nedostatak podrške (Bastašić, 2007).

Griffin, Wirth i Wirth (1997) razdvajaju niz mogućih faza koje u načelu svrstavaju pod četiri dominantne skupine: *otkrivanje, promjena unutarnjih stavova, pomak prema prihvatanju te korak dalje*. Opisujući faze naglašavaju da su ove faze fluidne – u isto vrijeme mogu se odvijati dvije faze, a kod svih faza prisutni su tzv. *neuspjesi*. Pod tzv. *neuspjehe* autori podrazumijevaju regresiju u faze koje su završene. Opisujući prvu fazu prihvatanja djetetova lezbijskog ili gej identiteta, *otkrivanje*, autori također uočavaju kako se roditelji suočavaju sa gubitkom. Pri tome razlikuju četiri vrste gubitka do kojih dolazi: emotivni

gubitak (razočaranje i krivnja), duhovni gubitak (osuđivanje od svih dominantnih vjerskih zajednica), biološki gubitak (pretpostavka da dijete neće imati potomke) te društveni gubitak (strah od odbacivanja i gnjeva okoline, briga o tome kako će ova informacija djelovati na uže i šire rodbinske te prijateljske odnose). Roditelji često pretpostavljaju da njihova djeca neće imati potomstvo pa time gube svoju ulogu kao bake i djedovi te percipiraju situaciju kao osobni i roditeljski neuspjeh (Savin-Williams i Dubè, 2001).

Odrednice coming out-a u obitelji

Najveći strah djeteta kada želi učiniti *coming out* jest da će ih vlastite obitelji odbiti te da će se odnos s njima narušiti (Mallon, 1999). Prema Aveline (2006), mladi koji su učinili *coming out* kao razloge odgađanja *coming out*-a ili dileme koje su imali o razotkrivanju svog seksualnog identiteta obiteljima, navode brigu za dobrobit i narušavanje ugleda obitelji. Za mnoge mlade *coming out* je negativno iskustvo koje uključuje mnogo straha, poricanja, krivnje te insistiranja na promjeni seksualnog identiteta od njihovih obitelji (Mallon, 1999). Razlozi zbog kojih mladi ne čine *coming out* su strah od odbacivanja, strah od selidbe (izbacivanja ili prisilnog odlaska iz kuće), strah od narušavanja odnosa te nedostatak bliskog odnosa s roditeljem, češće s ocem (D'Augelli, Grossman i Starks, 2005). Ipak, mnogi lezbijke i gejevi žele razvijati odnose sa svojim obiteljima te odbijaju živjeti u laži. *Coming out* otvara prostor za povjerenje i iskrenost. To je odvažan čin kojim se puno riskira te istovremeno progovara o snazi ljubavi i želji djece da izgrade dobar odnos s roditeljima (Griffin, Wirth i Wirth, 1997).

Osim toga, prikrivanje bitnog dijela identiteta dovodi do teških posljedica. Iako činjenica da je osoba stigmatizirana može biti snažan izvor stresa za nju (Miller i Kaiser, 2001), s posebnom vrstom problema susreću se osobe s tzv. skrivenom stigmom – stigmom koja nije odmah svima vidljiva (poput seksualnog identiteta), a zbog koje strahuju od odbacivanja. Ove osobe često sakrivaju svoje stigmatizirajuće obilježje, no prikrivanje im donosi velik teret. Samopercepcija nositelja stigme ovisi o istaknutosti stigme u određenom kontekstu, o prijetnji razotkrivanja te o posljedicama u slučaju da „problematična“ značajka osobe bude otkrivena (Pachankis, 2007). Ovi elementi utječu na kognitivne procese potencijalno stigmatizirane osobe (preokupaciju njezinim problemom, sumnjičavost), na emocionalnu reakciju (anksioznost, sram, osjećaj krivnje) te na ponašanje (upravljanje impresijama, socijalno izbjegavanje, poteškoće u bliskim odnosima). U situacijama kada je

tajna osobe otkrivena, za nju je vrlo bitna povratna informacija. U slučaju negativne povratne informacije, osoba počinje negativnije poimati samu sebe, što dalje utječe na njezine kognitivne, emocionalne i socijalne reakcije. Stigmatizirani pojedinci skloniji su depresiji, češće imaju eksterni lokus kontrole, te niže samopoštovanje (Crocke, Major i Steele, 1998). Istraživanja su pokazala da je prihvaćanje lezbijki i gejeva u obitelji povezano s većim samopoštovanjem, socijalnom podrškom i općim zdravljem, te sa manjom stopom depresije, uporabe psihoaktivnih tvari, suicidalnih misli te pokušaja samoubojstva (Rayan, Russel, Huebner, Diaz i Sanchez, 2010). Ukoliko usporedimo LGBT mlade koji su naišli na mali otpor u obitelji s onima koji su naišli na odbacivanje, druga skupina ima 8.4 puta veću vjerojatnost da će pokušati samoubojstvo, 5.9 puta češće izvještavaju o visokim stupnjevima depresije, 3.4 puta češće koriste ilegalne droge te su 3.4. puta pod većim rizikom za spolno prenosive bolesti (Rayan i sur., 2010).

Ponašanje i stavovi prema lezbijki ili geju koji je član obitelji, kao i interakcija s njima, povezani su sa emotivnim i psihičkim stanjem osobe koja je razotkrila svoj seksualni identitet obitelji. Proces *coming out*-a u obitelji određen je i konzervativno-liberalnom orijentacijom obiteljskog sistema (Merighi i Grimes, 2000). Naime, veći stupanj tradicionalnih vrijednosti koje naglašavaju religiju, brak i potomstvo često znači manje prihvaćanje lezbijke ili geja u obitelji. Djeca iz visoko tradicionalnih obitelji izvještavaju o većem osjećaju različitosti te o većoj percepciji odbacivanja od djece iz liberalnijih obitelji. Istraživanja su pokazala kako je religioznost u obitelji negativno povezana sa prihvaćanjem lezbijke ili geja kao člana obitelji (Ryan i sur., 2010). U istom istraživanju socioekonomski status potvrdio se kao pozitivno povezan sa prihvaćanjem djeteta kao lezbijke ili geja (osobe višeg socioekonomskog statusa će vjerojatnije prihvatiti lezbijku ili geja kao člana obitelji). Na temelju nalaza brojnih istraživanja, Herek (1991) zaključuje da osobe koje imaju negativan stav prema LGBTIQ populaciji češće imaju tradicionalne i restriktivne stavove spram rodih ulogama, smatraju da njihovi vršnjaci i okolina općenito imaju negativan stav spram homoseksualnosti, rjeđe su imale osobne kontakte s gejevima i lezbijkama, češće su manje obrazovane, žive u ruralnim područjima te su visoko religiozne. Također, negativan stav češće imaju muškarci, te su značajno skloniji predrasudama prema gejevima, nego prema lezbijkama. Najčešća „opravdanja“ za diskriminaciju i neprijateljstvo prema LGBTIQ populaciji su religijsko poimanje morala te stereotipi da se radi o opasnoj i/ili mentalno bolesnoj populaciji. Predrasude spram lezbijki i gejeva imaju jednaku psihološku strukturu i dinamiku kao i rasizam, anti-semitizam i druge predrasude spram stigmatiziranih skupina

(Herek, 1991), čak se gejevima i lezbijkama pripisuju i iste nepoželjne osobine kao što su se pripisivale Židovima i osobama crne rase: dominacija životinjskih nagona, hiperseksualnost, prevelika vidljivost, teorije organiziranih lobija i urote (Adam, 1978, prema Herek, 1991).

Zaštitni i pomažući faktori

Zapadno društvo živi pod tzv. *pretpostavkom o heteroseksualnosti* koja podrazumijeva da su svi ljudi heteroseksualni dok neki znakovi ili činjenice ne ukažu na suprotno (Richardson, 1996, prema Aveline, 2006). Možda je ova *heteroseksualna paradigma* upravo razlog zašto roditelji dožive šok kada saznaju o lezbijskom ili gej identitetu svoga djeteta te zašto strahuju od reakcije okoline. U trenutku kada dijete otkriva svoj seksualni identitet roditelji se često ograde zidom šutnje, prekida se veza između unutarnjih osjećaja te novih saznanja o djetetu i društva (Bastašić, 1997). Roditelji se zbog straha od stigmatizacije često odnose prema seksualnom identitetu djeteta kao prema „obiteljskoj tajni“ koja se ne smije otkriti. Sakrivajući „obiteljsku tajnu“ svi članovi obitelji postaju nositelji *skrivenih stigmi*. Ipak, u procesu prihvaćanja djeteta kao lezbijke ili geja postoje različiti čimbenici koje autori navode i kao *zaštitne* ili *pomažuće faktore*. Dobivanje afirmativnih informacija i edukacija čine se kao najvažniji pomažući faktori (Griffin, Wirth i Wirth, 1997; Saltzburg, 2004; Phillips 2007). Pronalaženje informacija i razrješavanje mitova o homoseksualnosti ključni su na putu ka prihvaćanju djeteta kao lezbijke ili geja (Griffin, Wirth i Wirth, 1997). Točne informacije pružaju roditeljima temelj iz kojega se mogu dalje suočavati sa realnošću. Nadalje, jako je važna komunikacija s drugima, poput priopćenja prijatelju kojemu roditelj razotkriva djetetovu seksualnu orijentaciju, a samim time i otvara vrata za primanje podrške te komunikaciju o toj temi (Griffin, Wirth i Wirth, 1997; Saltzburg, 2004; Phillips, 2007). Komunikacija s vlastitim djetetom, odnosno pričanje, postavljanje pitanja, te iznošenje problema, nedoumica i briga o seksualnom identitetu prekida zid šutnje te omogućuje da dijete i roditelj jedan drugome budu podrška te pokušaju naći zajednički jezik. Također, podrška od drugih lezbijki i gejeva može biti od velike pomoći roditeljima nakon *coming out*-a. Naime, poznavanje drugih lezbijki i gejeva pomaže roditelju da prihvati i svoje dijete kao lezbijku ili geja, a podrška od tih osoba u ključnim trenucima roditeljima pruža utjehu koju im djeca često ne mogu pružiti. Osim toga, osobe koje su imale ugodno iskustvo sa lezbijkama i gejevima generaliziraju to iskustvo te često počinju prihvaćati lezbijke i gejeve općenito (Herek, 1991). Poznavanje neke gej osobe dobar je prediktor pozitivnih stavova

prema lezbijkama i gejevima čak i među demografskim grupama gdje je negativan stav prema njima norma, poput visoko religioznih i neobrazovanih (Schneider i Lewis, 1984 prema Herek, 1991). Terapeutski učinak može imati i podrška drugih roditelja gejeva i lezbijki (Griffin, Wirth i Wirth, 1997; Saltzburg, 2004; Phillips, 2007). Poznavanje drugih roditelja koji su u istoj situaciji kao i oni sami pomaže roditeljima u gubitku osjećaja usamljenosti te izoliranosti, a u isto vrijeme ta poznanstva poprimaju terapeutski učinak razmjenom savjeta, pokazivanjem istinskog interesa te razumijevanja (Griffin, Wirth i Wirth, 1997).

Merighi i Grimes (2000) navode tri prijelomne točke nakon kojih odnos roditelja i djeteta lezbijke ili geja vodi ka prihvatanju: (1) Obitelj dobiva pristup afirmativnim izvorima informacija i podrške, (2) LGBT osobe postavljaju granice u odnosu – ostavljaju roditeljima vrijeme za samorefleksiju i razrješenje situacije, iako to trenutno može značiti prekid ili zahlađenje odnosa, (3) članovi obitelji shvaćaju da se njihova očekivanja povezana sa heteroseksualnošću člana obitelji neće ostvariti. Premda su konteksti u kojima obitelji žive, mehanizmi suočavanja, zaštitni faktori te odnosi s djecom različiti, većina roditelja vremenom prihvate svoje dijete kao geja ili lezbijku (De Vine, 1984; Savin-Williams i Dube, 1998; Saltzburg, 2004).

Cilj

Opisati i kategorizirati glavne karakteristike roditeljskih osjećaja, misli i ponašanja u procesu prihvatanja djeteta kao lezbijke ili geja.

Metoda

U ovom istraživanju odlučili smo se za kvalitativan pristup jer je riječ o početnom istraživanju kojim želimo istražiti osnovne karakteristike procesa prihvatanja djetetova seksualnog identiteta iz perspektive roditelja. S obzirom da se radi o specifičnoj i socijalno ugroženoj skupini, uzeli smo u obzir da sudionici istraživanja ne žele otkrivati svoj identitet te da razgovor o ovoj temi za njih može biti težak i stresan. Smatramo da su kvalitativne metode dobre za stvoriti siguran prostor povjerenja i slobode izražavanja misli te osjećaja. Na ovaj način moguće je postići veći stupanj razumijevanja, a time i bolje opisivanje predmeta istraživanja (Denzin i Lincoln, 2000).

Osnovna prednost kvalitativnog pristupa jest obilje podataka koje se dobiva analiziranjem neke pojave, što je naročito korisno u situacijama kada nemamo dovoljno spoznaja o predmetu istraživanja (Denzin i Lincon, 2000). Za razliku od kvantitativnih metoda, za koje se vjeruje da posjeduju „objektivnu“ sliku nezavisnu od viđenja promatrača, kvalitativni pristup proučava fenomene u njihovu prirodnom okruženju, nastojeći im dati smisao i protumačiti ih sukladno značenjima koja im pridaju ljudi (Milas, 2005). Naglasak se stavlja na cjelovitom i detaljnom opisu određene situacije dobivenom na relativno malom broju slučajeva, odnosno sudionika. Hipoteze u kvalitativnom istraživanju, ako ih ima, su široke, fleksibilne i mogu se mijenjati tijekom istraživanja, zato što ni sam istraživač ne zna u kojem će pravcu istraživanje krenuti (Milas, 2005). Kvalitativnom pristupu nerijetko se pripisuju epiteti neznanstvenog, osobnog ili pristranog istraživanja (Denzin i Lincon, 2000), zbog nedostataka kao što su pristranost istraživača (koju je gotovo nemoguće u potpunosti ukloniti), slaba definiranost istraživačkih pojmova te niska mogućnost generalizacije, zanemarujući pritom doprinose koje kvalitativna istraživanja mogu dati i daju suvremenim znanostima. Prednosti kvalitativne metodologije posebice dolaze do izražaja kada se radi o početnom upoznavanju s problemom ili njegovom produbljivanju (Milas, 2005), što je upravo slučaj u ovom istraživanju.

Unutar kvalitativne metodologije odlučili smo se na polustrukturirani intervju. Intervju se drži jednom od najvažnijih tehnika za prikupljanje podataka u kvalitativnim istraživanjima (Smith, Harre i Van Langenhove, 1995). Osnovni ciljevi intervjuja su opisivanje i tumačenje kao način potpunijeg i dubljeg razumijevanja istraživane pojave (Milas, 2005). Taj cilj se nastoji postići iscrpnim proučavanjem iskustva sudionika koje odražava njihovo viđenje stvarnosti i način na koji je doživljavaju te se suočavaju s njome. Time se nastoji doći do opisa različitih unutarnjih doživljaja (poput misli, osjećaja i ponašanja) u određenoj situaciji, ali na način da se ne narušava bogatstvo cjeline iskustva i značenje koje ono ima za pojedinca. Polustrukturirani intervju odnosi se na vrstu intervjuja u kojemu su unaprijed određene teme koje treba pokriti u razgovoru, no formuliranje pitanja i njihov redoslijed postavljanja prepušta se odluci intervjuera tijekom samog intervjuja (Smith, Harre i Van Langenhove, 1995). Na ovaj način sudionicima se ne nameće struktura te im se daje sloboda da sami izaberu na što žele skrenuti pažnju te da sami izraze svoje unutarnje viđenje situacije naglašavajući ono što smatraju važnim.

U skladu s težnjom društvenih znanosti za kvantifikacijom podataka, razvila se metoda analize sadržaja. Prema Zvonareviću (1976), to je metoda za klasificiranje i kvantificiranje

raznih verbalnih i neverbalnih poruka prema njihovim formalnim i sadržajnim karakteristikama. Analiza sadržaja je naročito korisna kad je potrebno velikom broju podataka dati oblik i strukturu (Denzin i Lincoln, 2000). Podaci dobiveni ovim istraživanjem bit će obrađeni metodom analize sadržaja.

Sudionici

Ukupno je intervjuirano 17 sudionika. Uzorak u ovom istraživanju je prigodan, dobiven *tehnikom snježne grude*. Primjena ove tehnike temelji se na početnom odabiru uskog kruga ljudi potrebnih karakteristika koji sami šire uzorak, upućujući istraživača na osobe koje bi također mogao ispitati (Milas, 2005). Tehnika snježne grude osobito je korisna kada je potrebno zahvatiti malu, ali posebnu i izdvojenu populaciju po nekom obilježju. U ovom istraživanju istraživačica je preko nevladine organizacije *Zagreb Pride* došla do lezbijki i gejeva koji su bili voljni pitati roditelje za sudjelovanje u istraživanju. Nakon prvih nekoliko sudionika dobivenih na ovaj način, lezbijke i gejevi (djeca sudionika) upućivali su istraživačicu na druge obitelji u kojima bi mogla provesti intervju. Kriteriji za odabir sudionika bili su da se radi o roditelju geja ili lezbijke, te da osoba živi u Zagrebu i okolici ili Splitu i okolici.

Uzevši u obzir takve kriterije, istraživanjem je obuhvaćeno 17 sudionika, 13 žena i 4 muškarca, starosne dobi od 42 do 63 godine ($M=53$). 2 roditelja istog djeteta ispitana su u paru na njihov zahtjev, dok su ostali roditelji ispitani samostalno. U 3 slučaja u intervju su bili uključeni majka i otac djeteta. Svi sudionici su bili roditelji djece mlade odrasle dobi, od 22 do 34 godine ($M=25$) koja su svoj seksualni identitet roditeljima razotkrila prije najmanje 2, a najviše 16 godina ($M=6.5$). 12 sudionika bili su roditelji geja, dok je 5 sudionika imalo kći lezbijku. Djeca sudionika najčešće su živjela samostalno ($N=12$), dok su u nekim slučajevima živjela s roditeljima ($N=5$). Sudionici su bili iz geografski različitih područja, pa je tako u Zagrebu i okolici ispitano 13 sudionika, a u Splitu i okolici 4 sudionika. Sudionici su bili različitog stupnja obrazovanja: 1 sudionik niže stručne spreme, 7 sudionika srednje stručne spreme, 3 sudionika više stručne spreme te 6 sudionika visoke stručne spreme. Bračni status sudionika varirao je od koji su u braku ($N=11$), razvedenih ($N=4$), samaca ($N=2$) do udovica ($N=1$). Broj djece u obiteljima također je raznolik: 4 sudionika imaju jedno dijete, 9 sudionika ima dvoje djece, dok 4 sudionika imaju troje ili više djece. Konačno, po religijskom

opredjeljenju jedna osoba se izjasnila kao rimokatolik, sedmero osoba kao ateisti, dok se devet osoba izjasnilo kao religiozno, no naglasilo kako ne odlazi u crkvu te da samo tradicionalno pripada rimokatoličkoj Crkvi.

Postupak

Sudionici su dobili usmeni poziv za sudjelovanje u istraživanju preko svoje djece. Prethodno, djeci koja su pozivala roditelje za sudjelovanje u istraživanju objašnjena je svrha istraživanja, obećana potpuna anonimnost te privatnost prilikom izvođenja istraživanja. Nakon što su roditelji dali svoj usmeni pristanak za sudjelovanje u istraživanju, primili su dogovoreni telefonski poziv od istraživačice kako bi dogovorili intervju. Sudionicima je ostavljena mogućnost odabira prostora kako bismo osigurali da se sudionici osjećaju dobro i sigurno u prostoru intervjuiranja. Svakom sudioniku ponuđeno je nekoliko prostornih mogućnosti za održavanje intervjua: dom istraživačice, njihov dom, kafić ili neki drugi prostor koji sudionik predloži. 5 sudionika je za mjesto intervjua izabralo kafić (radilo se o unaprijed odabranim manjim i mirnijim mjestima prikladnima za razgovor), 5 sudionika odlučilo se za razgovor na radnom mjestu (radilo se redom o sudionicima koji su imali vlastiti ured koji nisu dijelili s drugim kolegama), dok su se ostali sudionici (N=7) odlučili za intervju u njihovom domu (kod svih sudionika u dogovorenom terminu nije bilo drugih ukućana u stanu ili barem prostoriji gdje se održavao intervju). Prije početka samog intervjua istraživačica je predstavila sebe i istraživanje. Još jednom je naglašena anonimnost te su sudionici ohrabrivani za iskren razgovor. Zatražena je i dozvola za snimanje intervjua koju je dalo 16 od 17 sudionika. Sudionik koji nije dao dozvolu za snimanje intervjuiran je bez diktafona, a istraživačica je uzimala bilješke tijekom intervjua.

Korišten je polustrukturirani intervju. Zastupljene teme su odabrane prema istraživačkom cilju, a obuhvaćale su prikupljanje podataka o samom sudioniku, podatke o djetetu i djetetovom dosadašnjem životu te detaljno prepričan sam događaj *coming out*-a. Nadalje, prikupljeni su podaci o procesu prihvaćanja djetetova seksualnog identiteta te viđenja budućnosti obitelji i odnosa sa djetetom. Teme su služile kao vodič za razgovor sa sudionicima. Istraživačica se nije uvijek držala navedenog redoslijeda, već se prilagođavala razgovoru i potrebama sudionika. Ovakav pristup je omogućio tečan razgovor, otvoreniju

atmosferu te je pružio sudionicima prostor da slobodno ispričaju ono što oni smatraju važnim te da se izraze jezikom koji smatraju najprikladnijim. Iako korištenje LGBT terminologije prvotno nije određeno kao relevantan faktor na koji bi se obraćala pažnja, tijekom intervjua istraživačica je primijetila da neki roditelji imaju problema s izgovaranjem riječi „gej“ ili „lezbijka“, kao i s imenovanjem djetetova partnera/ice „dečkom“ ili „curom/djevojkom“. Ti roditelji obično su za djetetov seksualni identitet koristili riječi „to“, „ono“, „takav“ i sl., a djetetove partnere nazivali su „prijateljima“. Obično su upravo ovi roditelji bili ti koji su i tijekom samog intervjua pokazivali neverbalne znakove uznemirenosti i anksioznosti. Na uočeno se u daljnjim intervjuima obraćalo više pažnje.

Susreti su trajali između 40 i 90 minuta. Duljina susreta i posvećenost omogućila je sudionicima da uspostave povjerljiv odnos sa istraživačicom te si uzmu dovoljno vremena za prisjetiti se informacija koje smatraju relevantnima. Na kraju svakog susreta istraživač bi prepričao i naglasio najvažnije dijelove provedenog intervjua, kako bi se izbjegla pristranost interpretacije te osigurala jasnoća intervjua.

Svim sudionicima je po završetku intervjua poklonjena knjiga Griffin, Wirth i Wirtha - *Više od prihvatanja: Roditelji djece sklone vlastitom spolu govore o svojim iskustvima*, te im je ostavljen kontakt nevladine LGBTIQ organizacije *Zagreb Pride*, ukoliko budu osjećali potrebu za daljnjim razgovorom.

Obrada podataka

Nakon razgovora sa sudionicima, snimke intervjua su transkribirane, a svi identificirajući podatci su izbrisani. Jedinica analize, jedinična veličina koja je osnovni dio sadržaja u tijeku analize (Ajduković, 1982) izabrana je prema istraživačkom cilju. U ovom istraživanju jedinica analize stoga je bila osjećaj, misao ili ponašanje koji su se očitovali u procesu prihvatanja djetetova seksualnog identiteta. Svaka jedinica analize indikativna je za roditeljsko nošenje sa seksualnim identitetom djeteta; bilo da se radi o emociji, misli ili ponašanju, te predstavlja najmanju cjelinu koja može stajati sama za sebe. Kako bismo jedinicama analize dali značenje, one su kodirane – pridodano je imenovanje i kategoriziranje originalnog sadržaja (Strauss i Corbin, 1990). U daljnju obradu su ovim postupkom uzimane u obzir uglavnom samo one kategorije koje je spomenulo dvoje ili više sudionika. Analizu podataka provela je istraživačica uz konzultacije te preporuke mentorice.

Rezultati i rasprava

Rezultati istraživanja prikazani su kroz faze roditeljeva prihvatanja seksualnog identiteta djeteta. Unutar svake faze bit će navedene reakcije: osjećaji, misli i/ili ponašanja koja su sudionici spominjali. Navest će se i podatci o učestalosti pojedinih reakcija unutar faza. Izdvojene faze rezultat su kombinacije faza koje su izdvajali drugi autori te koje su uočene na temelju analize intervjua. Pet je tako faza roditeljeve prilagodbe, apstrahiranih iz osjećaja, misli i ponašanja povezanih sa *coming out*-om: *subliminalna svjesnost*, *coming out*, *gubitak i tugovanje*, *strah i nerazumijevanje okoline* te *prilagodba i prihvatanje*. Tijekom različitih faza u procesu prihvatanja djetetova seksualnog identiteta roditelji imaju različite odgovore na situaciju: u početku su češće emotivne reakcije, dok su kasnije češće kognitivne te bihevioralne reakcije (Philips, 2007). Dobiveni rezultati prate navedeni trend pa će se tako u prvoj fazi (*subliminalna svjesnost*) obrađivati većinom kognitivni elementi, u drugoj i trećoj fazi (*coming out* te *gubitak i tugovanje*) naglasak će više biti na emotivnim reakcijama, u četvrtoj fazi (*strah i nerazumijevanje okoline*) dominantni su ponovno kognitivni faktori, dok je peta faza (*prilagodba i prihvatanje*) uglavnom bazirana na ponašanjima.

Radi zaštite identiteta sudionika, imena roditelja te djece koja se navode u rezultatima su izmišljena te se ne podudaraju sa stvarnim imenima sudionika istraživanja, kao ni članova njihovih obitelji.

Navedene rezultate protumačit ćemo s osvrtom na literaturu u ovom poglavlju, dok ćemo opću raspravu iznijeti u nastavku rada.

Subliminalna svjesnost

Subliminalna svjesnost prva je uočena faza u procesu roditeljeva prihvatanja djetetova lezbijskog ili gej identiteta. U ovoj fazi roditelji su po prvi puta svjesni lezbijke ili geja u obitelji, no to poriču. Obiteljski sistem funkcionira na principu *status quo*, tema seksualnog identiteta se izbjegava, a znakovi i pokazatelji koji ukazuju na gej ili lezbijski identitet djeteta se ignoriraju. Istovjetnu fazu navodi De Vine (1984) te Saltzburg (2004), naglašavajući kako ova faza seže u rano djetinjstvo, a nastavlja se do trenutka *coming out*-a. S obje strane (roditelja i djeteta) u ovoj fazi se stvara „zid šutnje“, potiskivanje te izbjegavanje komunikacije o temi.

Tablica 1. Prikaz frekvencija misli te osjećaja u fazi *Subliminalna svjesnost*.

Subliminalna svjesnost	f
Rodna netipičnost	12
Roditelju nikada nije palo na pamet da bi dijete moglo biti gej/lezbijka	9
Osjećaj da je dijete drugačije	8
Svijest o tome da je dijete gej ili lezbijka	8
Retrogradno sjećanje o "znakovima" u djetinjstvu	5

Najčešće navođena kategorija koja ukazuje na subliminalnu svjesnost jest zamijećena rodna netipičnost u djetinjstvu o kojoj izvještava čak 12 od ukupno 17 roditelja. Rodna netipičnost se odnosi na primjećivanje znakova koji ukazuju da se dijete ponaša netipično za dječaka ili djevojčicu. Roditelji gejeva navode kako su se njihova djeca igrala više sa „ženskim“ igračkama poput lutaka, te kako su češće bili u ženskom društvu. Jedna majka geja sažima rodnu netipičnost svog sina ovako:

*„Ja sam to primjećivala i očekivala to od njegove druge godine. Već mi je onda palo na pamet to (op.a. da je gej). Uvijek je volio oblačiti suknjice, plesati, stavljao bi na glavu jedan stoljnjačić pa se igrao da mu je to kosa. Igrao se s lutkama, to ga je najviše veselilo. Imao je on i autića, i kockica i svega, ali on bi sjeo, smirio se i satima presvlačio i češljao lutke“
(Veronika)*

Roditelji lezbijki navode slična uočena ponašanja kod djeteta – netipična ponašanja za „djevojčice“ koje su se voljele igrati „muškim“ igračkama i sudjelovati u „muškim“ igrama te su se družile češće s dječacima. O primijećenom izvijestile su majke lezbijki:

„Pokušavala sam joj ja kupiti lutke i sjećam se kako bi izgledalo. Kada bi joj kupili lutku – momentalno bi ju bacila“ (Milena)

"Odskakala je od ostalih, uvijek je više bila „muško“. I po hodu i po oblačenju, i po ponašanju. Mislila sam se, Bože, to njezino ponašanje – da nije ona muško zarobljeno u ženskom tijelu?“ (Jadranka)

Iako većina roditelja izvještava o rodnoj netipičnosti, čak njih 9 navodi kako im nikada nije palo na pamet da bi dijete moglo biti gej ili lezbijka. U nekim slučajevima se radi upravo o onim roditeljima koji su primijetili netipično rodno ponašanje, no nikada to nisu povezali sa mogućim seksualnim identitetom djeteta - kao što to objašnjava Ružica:

„Meni je bilo ok to što se igra s dečkima, nisam mislila da se mora igrati s barbikama jer je curica. Nije mi padalo na pamet da je lezbijka. Nisam nikada o tome na taj način razmišljala.“

U istraživanju Aveline (2006) navodi se kako približno 38% roditelja opisuje svoje dijete kao rodno netipično, no ne prepoznaju to kao indikator seksualnog identiteta. Kao razlog neprepoznavanja tih potencijalnih indikatora roditelji navode društvo u cijelosti koje ih nije pripremlilo na tu situaciju. S obzirom da je prosječna dob sudionika ovog istraživanja 53 godine, radi se o generaciji koja nema puno informacija o raznolikosti seksualnih identiteta, te o generaciji koja većinu svog života nije svjedočila vidljivosti LGBT osoba kao što se današnje generacije imaju priliku susretati gotovo svakodnevno sa LGBT temama (Ryan, 2009). Naime, do 90-ih godina na Zapadu te do 2000-ih u Hrvatskoj nije bilo pisanih materijala i informacija o lezbijkama i gejevima, kao ni mnogo osoba koje su otvoreno živjele svoj seksualni identitet. Možda je upravo ovo i razlog zbog kojega roditelji intervjuirani u ovom istraživanju nisu povezivali rodnu netipičnost, ali i druge potencijalne znakove, sa seksualnim identitetom djeteta. Klarina majka, koja je provela djetinjstvo svoje kćeri u Bosni i Hercegovini, objašnjava:

„U Bosni se u to vrijeme jednostavno nije pričalo o tome. Nikada mi nije palo na pamet da bi mogla biti lezbijka. Toga oko mene nije bilo.“
(Martina)

Majka geja, unatoč trudu da shvati što se događa sa njenim sinom, također opisuje kako joj nikada nije bilo na pameti da bi se moglo raditi o drugačijem seksualnom identitetu:

„Tamo negdje u 3 srednje bio je jedan period kada je stalno plakao. Nije mi bilo jasno zašto, nije bilo nikakvog većeg problema – u školi je bilo sve u redu, nije mi spominjao nikakav problem. Dosta se povukao u sebe. Ja sam ga tješila da će se jednog dana – što god to bilo – smijati tome. Pokušavala

sam ga uvjeriti da nije ništa strašno, bilo me strah da se ne izgubi u tuzi. Vidjela sam da se nešto događa, ali nisam znala vidjeti naznake da je gej. Nikada mi nije padalo na pamet da bi to mogao biti. Ni po ponašanju, ni po odijevanju. Vječno se družio sa curama, mislila sam da mu je neka od njih i djevojka.“ (Marica)

U razdoblju kada roditelj nije svjestan seksualnog identiteta djece, indikativna ponašanja tumače se na drugačiji način. Tako se odnosi gejeva s djevojkama često doživljavaju kao romantični interes za iste, promjene raspoloženja ili naznake depresije kao „normalni problemi s curama“, a muško društvo doživljava se kao vršnjačko prijateljsko društvo (Aveline, 2006). Premda neki roditelji nisu povezivali netipična ponašanja ili neke naznake sa time da bi dijete moglo biti gej ili lezbijka, 8 roditelja navodi kako su kroz duži vremenski period ipak osjećali da je dijete drugačije. Ovako to opisuje Mira:

„Nije se uklapala u sredinu, činilo se kao da joj je koža tijesna. Vidjela sam ju kao predivnu osobu, vidjela sam da ima problema, da je drugačija, ali nisam mogla shvatiti koji su to problemi.“

Slične nalaze možemo pronaći i u istraživanju Aveline (2006) u kojemu približno 19% roditelja opisuje svoju djecu kao „drugačiju“ u djetinjstvu, no tu različitost nisu povezivali sa seksualnim identitetom. Branko, kao i nekolicina drugih roditelja, također primjećuje da je nešto drugačije, no u trenutku kada to primjećuje ne zna imenovati o čemu se radi:

„U jednom trenutku sam osjetio da je on gej. Roditelji ako vode računa o svom djetetu mogu primijetiti neke znakove. Zamjećivao sam neke znakove, primio sam to na znanje, ali nisam tada razmišljao u smjeru da je gej. Ne znam kako, ta mi se misao javila kasnije. Trebalo mi je vremena da sve povežem.“

Neki roditelji (N=8) su ipak prije *coming out*-a neki period bili svjesni da je dijete lezbijka ili gej, premda to još nikada nije bilo izrečeno. Nekolicina je bila potpuno sigurna da je dijete gej ili lezbijka, te su samo čekali da se započne razgovor o ovoj temi, kao što to navodi Frano:

"Često sam kroz njegov pubertet razmišljao o tome da bi nam mogao to reći. Bio sam zapravo dobro pripremljen za to što će nam reći. Predosjećao

sam to. Ne mogu navesti nešto što je indikativno, negdje sam to jednostavno znao. Nadao sam se da će to sam reći, uvijek sam ga i učio da bude iskren."

Drugim roditeljima se pak ta misao pojavljivala često, no nisu bili potpuno sigurni u pretpostavku da je dijete gej ili lezbijka. Ovako to opisuje Jasna:

„Meni se vukla ta misao da li je gej ili nije. Pa ga gledam, pa mislim je, pa onda sutra opet da nije. Kada kažu da majka osjeti mislim da je to kod mene bio slučaj. Osjetila sam. Nekako mi je to stalno bilo tu negdje, ne znam kako bih to objasnila.“

Tijekom intervjua, 5 sudionika navodilo je prilično živa sjećanja iz djetinjstva njihove djece koja bi svjedočila različitosti i nagovještavanju seksualnog identiteta djeteta. Kako navode, ova sjećanja su im „bljesnula“ pred očima u trenutku kada je dijete učinilo *coming out*, te kako su do trenutka *coming out*-a ta sjećanja bila nevažna te zaboravljena. Kao što navodi i Aveline (2006), događaji i prizori kojih se roditelji sjećaju uglavnom nisu vezani za seksualni identitet *per se*, već za netipično izražavanje koje se tek naknadno povezalo sa lezbijskim ili gej identitetom djeteta. Jedna majka sjeća se ranog djetinjstva svog sina:

„Sada kada razmišljam sjećam se jednom kada smo bili u Domu zdravlja, čak je i doktorica primijetila da je drugačiji. Rekla je: „Jao, od sve djece, jedino je vaš Domagoj primijetio cvijeće – rekao mi je kako imam jako lijepo cvijeće u ordinaciji.““ (Snježana)

Nekada su sjećanja povezana i izravno sa seksualnim identitetom, poput ovog:

„Jedno razdoblje (oko 8. – 9. godine) nije mogao spavati navečer. To me je jako brinulo. Sjećam se da se jednom ustao iz kreveta i rekao: „Mama, ja se bojim da sam peder, pa ne mogu spavati.““ (Silvana)

S druge strane, nekada su sjećanja samo tumačena naknadno na način da se u njima počinju vidjeti naznake seksualnog identiteta, mada se u to isto sjećanje može protumačiti na potpuno drugačiji način (npr. kao *dobar odgoj* ili *pristojnost*) poput ovog koje navodi Zlata:

„Sjećam se na jednom roditeljskom sastanku da je jedna mama rekla kako svi u razredu zezaju njenu kći jer je jako razvijena za svoje

godine, osim Josipa. Sada kada vraćam film unatrag meni je jasno zašto je on jedini nije zadirkivao – on je jedini bio nezainteresiran za nju kao ženu, za žene općenito.“

S obzirom da su se ova sjećanja javila u trenucima neposredno nakon *coming out*-a, autori (De Vine, 1984; Saltzburg, 2004) navode kako su te misli bile stalno prisutne, no potiskivane. S druge strane, Aveline (2006) navodi kako se nakon *coming out*-a preispituje i reinterpretira prošlost na način da se sagledava i konstruira kako bi bila podudarna sa sadašnjosti. Tako roditelji sagledavaju prošlost na način da im je sin oduvijek bio gej. Ovu rekonstrukciju prošlosti Aveline (2006) pripisuje disonanci koja nastaje – naime, sadašnjost baca novo svjetlo na prošlost i roditelji uviđaju da stvari „nisu onakve kakvima su se činile“. Iako ne možemo sa sigurnošću utvrditi ovim istraživanjem da su retrogradna sjećanja iz djetinjstva koje navode sudionici bila potiskivana ili stalno prisutna, interesantna su za razmatranje u kontekstu faze subliminalne svjesnosti.

Coming out

Coming out je proces u kojemu osoba razotkriva svoj identitet kao „homoseksualni“, gej ili lezbijski, obitelji, prijateljima ili drugima za koje se pretpostavlja da su heteroseksualni (Boxer, Cook i Herdt, 1991). Drugu fazu koju smo izdvojili u ovom istraživanju nazvali smo *coming out*, a ona se odnosi na kratki period u kojemu dijete razotkriva svoju seksualnu orijentaciju roditelju te roditeljeve osjećaje neposredno nakon tog događaja.

Od 17 intervjuiranih roditelja u 12 slučajeva djeca su otvoreno rekla roditeljima da su gej/lezbijske. U tri slučaja roditelji su doznali od bližeg člana obitelji (od kćeri, sestre te od supruge). Dva roditelja istog djeteta su otkrila da im je sin gej na drugačiji način, koji su opisali u intervjuu:

„Kada je imao 16 godina, sjeo sam za njegov kompjuter. Htio sam pregledati koji su mu interesi, koje stranice gleda. Naišao sam na slike zgodnih dečkiju oskudno odjevenih ili neodjevenih, neke filmiće i slično. Tada sam to rekao i supruzi, te smo tada prvi puta i posumnjali da je gej. Nismo mu ništa rekli, ostavili smo na njemu da odabere trenutak kada će nam se otvoriti, što se i dogodilo dvije godine kasnije.“

U 11 slučajeva majka je prva u obitelji kojoj se dijete povjerilo, u 4 slučaja se dijete povjerilo istovremeno majki i ocu, dok u 6 slučajeva otac još uvijek ne zna seksualni identitet djeteta. Razliku između majki i očeva možemo uočiti i u samom uzorku – od 17 sudionika tek je manji broj (N=4) očeva koji su bili voljni sudjelovati u intervjuu. Autori (Boxer, Cook i Herdt, 1991; Savin-Williams, 1998; Merghi i Grimes, 2000) navode trend u kojemu se majkama u 50% do 70% slučajeva seksualni identitet razotkriva prije i češće no očevima. Savin-Williams (1998) u raspravi navodi kako se za majke vjeruje da će bolje razumjeti čitav djetetov kontekst, te kako će reagirati s manje verbalne i fizičke agresije, dok Phillips (2007) kao razloge češćeg i ranijeg *coming out*-a majki navodi nedostatak bliskog odnosa s ocem. U istraživanju Demo, Small i Savin-Williams (1987) čak 46% gejeva izvještava kako neće nikada razotkriti svoj seksualni identitet ocu. Kao razloge zbog kojih seksualni identitet nisu razotkrili ocu, sudionici njihovog istraživanja navodili su nedostatak bliskog odnosa ili potpuno odsustvo oca u odgoju. Trend zamijećen u ovom istraživanju u skladu je s nalazima drugih autora, kao i sa očekivanjima istraživača. Naime, u hrvatskom društvu majke su još uvijek te koje imaju središnju ulogu u brizi i odgoju djeteta, pa je stoga i za očekivati da će se dijete češće povjeriti majci, te da će s njom imati bliskiji odnos. Intervjuirane majke i same navode, kao razloge kasnijeg *coming out*-a ocu ili razloge zbog kojih otac još uvijek ne zna za seksualni identitet djeteta, nedostatak bliskog odnosa ili potpuni izostanak odnosa s ocem. Neke intervjuirane majke su izvještavale o neprimjerenim reakcijama očeva (N=4). Neprimjerne reakcije uglavnom su se javljale nakon *coming out*-a, no nekim slučajevima sežu još u djetinjstvo, kao što prepričava Maja:

„U djetinjstvu je bilo dosta neugodnih situacija sa ocem koji ga je zafrkavao na račun toga što se igra lutkicama, što nije sportski tip i sl. – bilo je tu pogrđnih izraza i svega. Često sam se svađala oko toga s bivšim suprugom. Kada mi se autao dogovorili smo se da neće reći tati jer sam se bojala kako će tata reagirati s obzirom na homofobne izjave i zadirkivanje na račun njegova rodnog izražavanja u djetinjstvu. Nisam htjela da mu vlastiti otac bude problem.“

Roditelji koji sumnjaju da imaju dijete lezbijku ili geja češće imaju homofobne komentare na račun rodnog izražavanja, no u trenutku *coming out*-a komentari i ponašanje postanu pozitivniji (Demo, Small i Savin-Williams, 1987), što je bio slučaj i kod ove obitelji:

„Nakon coming out-a, otac je počeo odlaziti i na Povorku ponosa, podržava ga i priča s njim o tome. Sada je to drugačija situacija.“ (Maja)

Od 17 intervjuiranih roditelja njih 7 izvještava o značajnom poboljšanju odnosa nakon *coming out-a*. Nives sažeto opisuje kako je *coming out* utjecao na odnos nje i supruga sa sinom:

„Odnos s Hrvojem prije i nakon autanja je nebo i zemlja. Odnos nam se poboljšao u svakom mogućem aspektu. Postao je otvoreniji, počeli smo više pričati o svemu. Kao da je čitava obitelj opet dobro funkcionirala. Prije je bio jako zatvoren i nije se moglo s njim razgovarati – bio je jako defenzivan. Jednom je predao papire za studij van zemlje, a nas je obavijestio u zadnji tren. Ništa nam nije bilo jasno. Sada kada pogledamo unatrag vidimo da je tražio neki izlaz iz situacije u kojoj se nalazio – tek sada razumijemo neka njegova ponašanja i tek sada možemo otvoreno pričati baš o svemu.“

Odnos nakon *coming out-a* često se poboljša zato što je u tom periodu odnos otvoreniji za rad na njemu, preispitivanja i iskrenu komunikaciju (Savin-Williams (1998). Kako navodi Vladimir, odnos se nakon *coming out-a* nije poboljšao sam od sebe, već je *coming out* značio novi početak za odnos koji se onda, zahvaljujući redefiniranju i radu na odnosu, poboljšao:

„Najveći problem je bio kako se postaviti u odnosu na Ivana. To je bilo potpuno novo iskustvo. Nisam imao pojma odakle početi. Kako da sada pričam s njim o tome? Koliko god coming out značio da smo se otvorili, opet je i pao neki zastor jer je tek onda trebalo početi razgovarati, nalaziti rješenja, raditi na odnosu. Sada možemo razgovarati o svemu i iznimno sam sretan zbog toga!“

Coming out je odvažan čin kojim se puno riskira, a koji govori o karakteru, snazi ljubavi te želji djece da izgrade dobar odnos s roditeljima (Griffin, Wirth i Wirth, 1997). Stoga ni ne začuđuju nalazi da se odnos nakon *coming out-a*, dugoročnije gledano, poboljšava. Kroz različite ispovijesti u ovom istraživanju također možemo uočiti trend poboljšanja ili produbljivanja odnosa nakon *coming out-a*, premda su često prve reakcije roditelja ukazivale upravo na suprotno – da je odnos narušen.

Tablica 2. Prikaz frekvencija osjećaja te ponašanja u fazi *Coming out*.

<i>Coming out</i>	f
Šok	10
Pružanje podrške i iskazivanje ljubavi	10
Panika	3
Ljutnja	3
Iskazivanje agresije prema djetetu	3

Iz *Tablice 2* možemo uočiti da je jedna od najčešćih reakcija na *coming out* šok. Naime, bez obzira jesu li roditelji sumnjali da je dijete lezbijka ili gej, te koliko su očekivali *coming out*, u samom trenutku *coming out*-a, većina roditelja izvještava o stanju šoka. Ovako to opisuje majka jednog geja:

*„Jedan dan rekao je da moramo razgovarati. Bio je uplakan, uznemiren. Rekao mi je da on misli da je gej. Moram priznati da, iako su mi dva prijatelja gej; imam gej bratića; bila sam okružena time; ali mi je ovo bio šok. Šok. Na jednu ruku su mi se posložile kockice i bilo je jasno „pa da, naravno da je gej“, a s druge strane mi je došlo kao pravi pravcati šok. Prvo što sam pomislila bio je doslovno: „U je***ti, što sad?““ (Renata)*

Stanje šoka često je pratilo pitanje „Što sada?“. Kako navodi Saltzburg (2004), to pitanje je rezultat nedostatka alata za nositi se sa situacijom, nedostatak informacija te socijalni tabu koji prati ovu temu. Kod nekih drugih intervjuiranih roditelja ovaj nedostatak alata za nositi se sa situacijom manifestirao se kroz osjećaj panike koji je popratio stanje šoka:

"Kroz glavu prolazi milijun osjećaja odjednom, milijun nepovezanih misli. Tih dana sam se ustajala, oblačila, kuhala, tuširala, išla u dućan, kao da je sve normalno, ali to nisam bila ja. Kao da nisam bila ja u svom tijelu. Nisam imala pojma kako ću se izvući iz te situacije, što ću napraviti." (Mirjana)

Prva reakcija uz šok nekima je bila i izrazita ljutnja, što najbolje možemo vidjeti iz primjera ispričanih kroz intervju:

„Otišla sam na WC i počela plakati. Bila sam bijesna jer se to meni dogodilo, meni. Znala sam u kojoj sredini živimo i kakav je odnos sredine prema takvim ljudima.“ (Marina)

„Mogu prihvatiti i jesam da nismo svi isti, no ipak sam se pitala „Zašto baš on? Zašto se to baš nama moralo dogoditi?! Čime smo mi to zaslužili?““ (Ivana)

Ipak, unatoč preplavljujućim osjećajima šoka, panike i ljutnje, čak 10 od 17 roditelja jest već u prvoj reakciji imalo potrebu pružiti djetetu podršku te iskazati ljubav. Ovako to opisuje Nenad:

„Kada nam je rekao bio sam iznenađen. Ne mogu reći da nisam bio u šoku i da mi nije bilo teško. Međutim, zaprepastilo me to kada je Robert rekao da će prihvatiti bilo kakvu reakciju od nas, ali da to mora reći. Zapravo, nisam mogao vjerovati da je mislio da mu neću biti podrška ili da bih ga odbacio. Znao sam odmah da ga moramo prihvatiti i reći mu da ga volimo i da ćemo uvijek stajati iza njega“

Unatoč teškoćama koje su roditelji prolazili, osjećaj povezanosti i ljubavi prema djetetu je najčešće ostajao netaknut, kao što je dobiveno i u drugim istraživanjima (Griffin, Wirth i Wirth, 1997); Saltzburg, 2005; Aveline, 2006). Ipak, nisu sve roditeljske reakcije išle u smjeru pružanja podrške i ljubavi. U nekim slučajevima je neposredno nakon *coming out-a* roditelj iskazivao agresivnu reakciju prema djetetu (N=3), kako to opisuje Darinka:

„Bilo mi je jako teško. Desile su mi se mnoge greške. Često sam se iskaljivala na njemu. Jednom sam mu u ljutnji rekla da će umrijeti od side.“

U početnom periodu u stanju šoka često dolazi do uznemirenosti te ishitrenih reakcija, a sve zbog straha da odnos više nikada neće biti isti (Savin-Williams, 1998). U skladu sa literaturom (Griffin, Wirth i Wirth, 1997), i u ovom istraživanju pokazalo se da rane reakcije nisu pouzdan pokazatelj kasnijeg prihvaćanja roditelja.

Nakon *coming out*-a neki roditelji (N=7) izvještavaju o periodu šutnje, razdoblju kada nisu htjeli razgovarati, ne samo o *coming out*-u, već razdoblju kada su se općenito distancirali od djece te stvorili privremeni zid šutnje. De Vine (1984) navodi kako u periodu neposredno nakon *coming out*-a slijedi prešutni dogovor o izostanku komunikacije. Pojašnjava kako se *coming out*-om razbijaju postojeći obrasci komunikacije te kako se narušava postojeći sistem. Kako navode Merighi i Grimes (2000) prekid kontakta i razgovora s djetetom dugoročno često koristi roditelju. U tom periodu roditelji imaju vremena za samorefleksiju, procesiranje informacije te pronalaženje rješenja. Radi se o periodu prorađivanja gubitka (Saltzburg, 2004) koje pomaže roditelju da zakoračaju ka prihvaćanju.

Gubitak i tugovanje

Kako bi se suočili sa krizom potaknutom *coming out*-om, te ostvarili autentični odnos sa djetetom, roditelji moraju proći sve ono što uključuje proces tugovanja (Batašić, 1997). Tugovanje se javlja kao reakcija na nepobitne činjenice gubitka: gubitka djeteta i budućnosti kakvu su roditelji zamišljali u mašti, kakvoj su se nadali i kakvu su očekivali. U početku procesa prihvaćanja djetetova seksualnog identiteta roditelji su okrenuti sebi te osjećajima boli i razočaranja. Za razliku od mnogih drugih situacija u kojima ljudi tuguju, ovaj proces specifičan je po tome što izostaje komunikacija i podrška okoline, baš naprotiv, u ovom periodu roditelji su često izolirani i usamljeni u svom tugovanju.

Tablica 3. Prikaz frekvencija osjećaja u fazi Gubitak i tugovanje.

Gubitak i tugovanje	f
Krivnja	13
Poricanje	9
Tuga	6
Zabrinutost zbog potomstva	5

U skladu s nalazima brojnih autora, i u ovom istraživanju vidljiva je faza proživljavanja gubitka i tugovanja. Batašić (1997) navodi kako je za sam početak žalovanja, a time i početak procesa prihvaćanja djeteta i djetetova seksualnog identiteta, nužno suočiti se sa nepobitnim

činjenicama gubitka. Iako je to suočavanje neminovno, u brojnim slučajevima obrambeni mehanizmi idu u smjeru poricanja i neprihvatanja istine. Savin-Williams i Dubè (1998) poricanje navode kao jednu od faza, pri tome ističući kako se najčešće radi o mišljenju da je seksualni identitet djeteta rezultat mladenačkog bunta ili faze. De Vine (1984) prve tri faze naziva fazama poricanja, pri čemu su dominantne misli kako je riječ o fazi, ili o ponašanju koje je moguće promijeniti. Kroz intervju sa roditeljima u ovom istraživanju primijećeno je da su mnogi roditelji također prošli kroz fazu poricanja (N=5):

„Nadala sam se u početku da možda nije naišao na pravu curu, da se radi o mladenačkom eksperimentiranju, da će se to promijeniti... vremenom sam shvatila da to nije tako.“ (Nina)

Neki roditelji još su uvijek djelomično u toj fazi, ili se barem nekim dijelom nadaju da je lezbijski ili gej identitet samo faza, hir ili zabuna (N=4):

"Jednom sam ga pitala je li bio ikada sa curom. Rekao je da nije. Ne znam kako može znati sigurno ako nije probao. Negdje si još uvijek mislim da ipak možda nađe neku djevojku.“ (Nataša)

„Nadam se da će ipak naći curu. Voljela bih da jednog dana dođe sa curom i odluči imati klasičan brak, sa djecom i vjenčanjem. Mario mu je odličan, baš su se našli, divan je dečko... ali ipak...“ (Vesna)

Najizraženiji osjećaj u ovoj fazi bio je osjećaj krivnje. Česta reakcija roditelja je postavljanje pitanja „Gdje sam pogriješio?“. U ovom periodu roditelji intenzivno razmišljaju o tome što su mogli uraditi drugačije, okrivljuju sebe, brak, partnera, neke događaje i sl.. U nastavku slijedi nekoliko primjera koji oslikavaju proživljavanje krivnje:

Okrivljavanje sebe:

„Neko vrijeme sam mislila da je to možda zato što ga nisam dojila. Pio je mlijeko iz plastične bočice. To nije bilo zdravo. Pio je i mlijeko u prahu koje nije zdravo. Možda je došlo do nekih hormonalnih promjena. Možda sam tu zeznula.“

Okrivljavanje partnera:

„Sjećam se kada sam odlazio (op.a. prilikom razvoda) da sam rekao supruzi da proba ne napraviti od moga sina homoseksualca. Bila je jako dominantna kao majka, to sigurno doprinosi.“ (Ivica)

Okrivljavanje sebe i supruga kao roditelja:

„Imala sam fazu kada sam razmišljala da je suprug trebao malo više s njim raditi, a ja sam bila dominantnija u odgoju, krivila sam sebe, u stvari nas kao roditelje. Ne mislim više tako. Mislim da se tu ne može ništa napraviti, tako je kako je. Bespredmetno je pričati o tome.“ (Valerija)

Okrivljavanje prošlih događaja:

„Pitala sam se jesmo li negdje pogriješili. Onda se suprug, kada smo razgovarali o tome, sjetio kako smo bili jednom dok su bili djeca na nudističkoj plaži. Mislili smo se da je možda to bila pogreška.“ (Tea)

Naglašavanje osjećaja tuge bilo je prisutno kod 6 roditelja koji su opisivali uistinu intenzivno proživljavanje ove emocije. Iako tuga kao takva nije navedena često koliko primjerice krivnja, iz intervjua se dalo naslutiti kako je više roditelja proživljavalo ovu emociju, mada ne izvještavaju tako jasno o njoj – bilo zbog potiskivanja, bilo zbog osjećaja srama ili nekog drugog razloga. Tuga kao emocija u ovim slučajevima bila je prisutna druži vremenski period, od nekoliko tjedana do nekoliko mjeseci, a ovako ju opisuju sami roditelji:

„Plakala sam, stalno sam plakala. Nisam znala kako će biti njemu u ovom društvu. Kako će on. Nisam to pokazivala pred njim - htjela sam ga zaštititi, dati mu pozitivnu sebe, nisam mu htjela pokazati tu stranu. Smršavila sam u prvih tjedan dana 6 kila. Osjećala sam se grozno, strašno, ne mogu uopće to opisati.“ (Gordana)

„Nekoliko mjeseci nakon sam plakala. Znala sam da ću i ja biti stigmatizirana, bila sam i tužna i ljuta što se to događa nama, nije mi bilo lako živjeti s tim.“ (Ankica)

U procesu tugovanja nekolicina sudionika (N=5) izvijestila je o zabrinutosti zbog pretpostavke da neće imati potomstvo od svog djeteta. Neki koji nisu izrazili zabrinutost

očekuju da će, bez obzira na seksualni identitet djeteta imati unuke, dok neki nemaju takva očekivanja, no ne vide imanje unuka kao nešto što ih zabrinjava ili za čime žale. Kod nekih roditelja kod promišljanja o potomstvu dominantno je žaljenje što sami neće osjetiti kako je to biti djed ili baka:

*„Nekada sam češće o tome mislila, no još uvijek se uhvatim kada mi bude teško i mislim se: „Aha, ja neću biti baka“, znate, on je meni jedini sin.“
(Ksenija)*

Neki drugi roditelji tugovali su zbog toga što su uvjereni da je neimanje djece veliki gubitak za njihove sinove ili kćeri gej/lezbijске orijentacije, poput ovog oca:

„Meni su rođenje moja dva sina dva najvažnija i najdivnija momenta u mom životu. Mislim da je to jedno iskustvo, iskustvo imanja djece nešto što se ne može zamijeniti ni sa čim. Bilo bi mi jako žao da nema svoju djecu. To mi se čini nerealizirana sreća. Može on imati neka druga iskustva, ali ovo držim najuzvišenijim odnosom i ostvarenjem.“ (Mislav)

Strah i nerazumijevanje okoline

Najkonzistentnija reakcija na *coming out*, kao i najstalniji osjećaj, koji je prisutan od samog *coming out*-a pa do dana intervjua, je strah, što navodi svih 17 sudionika. Navedeni strah odnosi se na strah od nasilnih, diskriminirajućih i neugodnih reakcija okoline. Strah o kojemu su intervjuirani roditelji izvještavali, strah je kojega u nekoj količini gaje svi roditelji. S obzirom na društvo u kojemu živimo, a koje je često podložno mržnji i nasilju protiv LGBT osoba, veliki intenzitet i konzistentnost ovog osjećaja je bila i očekivana u ispitivanoj populaciji. Osjećaj straha često se javlja kao jedna od prvih reakcija na *coming out*, kao što to opisuje ova majka:

„Najviše me mučio u tom trenutku (op.a. u trenutku coming out-a) strah – što će se dogoditi s njime, kakav će mu život biti, strah da ga netko ne napadne, strah da će mu život otežan na svakom koraku, strah da se ne zarazi. Bilo me strah kako će se on nositi s tim.“ (Marijana)

Neki roditelji (N=2) su imali već negativno iskustvo sa zločinom iz mržnje kojega su njihova djeca bili žrtve, te stoga izvještavaju o još intenzivnijem osjećaju straha poput ove majke:

„Ispričao nam je i događaj kada su on i dečko bili fizički napadnuti. Onda se to dogodilo još jednom. Jako me strah za njega, da ga netko ne napadne, da ne pati, nikako ne mogu biti mirna. Bila sam užasnuta. Da sam tada znala išla bih tražiti onoga tko ga je tukao, bila sam strašno ljuta na to, a u isto vrijeme tako nemoćna.“ (Mihaela)

No bez obzira imali roditelji negativno iskustvo ili ne, bez obzira koliko je vremena prošlo od *coming out*-a, svi osjećaju strah, prvenstveno od mogućeg nasilja, a onda i od diskriminacije te raznih drugih neugodnih iskustava, kao što tumači ovaj otac kojemu je sin *out* 10 godina:

„Problem je društvo te strah da će njemu biti teže u tom društvu – nisam ni danas skroz miran kada ide van. Bojim se napada, da se ne bi nekom eto htjelo, pa da ga napadne na ulici. Nikad ne znaš s tima, a on je miran dečko, potpuno nenasilan, nije to zaslužio baš ničim. Užasava me pomisao kojem se riziku izlaže.“ (Jakov)

Tablica 4. Prikaz frekvencija osjećaja, misli i ponašanja u fazi *Strah i nerazumijevanje okoline*.

Strah i nerazumijevanje okoline	f
Strah	17
Roditelj je rekao bliskim osobama za seksualni identitet djeteta	8
Zabrinutost zbog reakcije okoline	6
Nerazumijevanje okoline	4
Roditelj je bio stigmatiziran zbog djetetova seksualnog identiteta	3

Neki roditelji rekli su bliskim osobama o seksualnom identitetu djeteta (N=8), no ipak veći broj sudionika još nije razgovarao o seksualnom identitetu djeteta niti sa najbližom

rodbinom i prijateljima. Od osam roditelja koji su rekli bliskim osobama, a time i široj okolini, o seksualnom identitetu djeteta, čak je polovina doživjela nerazumijevanje okoline, kao što to opisuje ova majka:

„Darkova tetka zna, doznala je preko svoje kćeri. Voli reći da je ok s tim. Nekada ga zovne u razgovoru sa mnom „peškić“. Smeta mi to, kao da je to nešto grozno što želi umanjiti. Onda kaže „znam da ti je teško“ – i to mi smeta. Nije mi teško. Iz tih stvari vidim da nije to procesirala kako treba, da nije to prihvatila.“ (Anđela)

U nekim slučajevima je nerazumijevanje okoline bilo puno intenzivnije, u toj mjeri da je dovelo do stigmatizacije roditelja gej ili lezbijke (N=3). Doživljaj stigmatizacije jer ima sina geja sažima jedna majka:

„Na poslu su mi, neposredno nakon Povorke ponosa, isprintali fotografiju (mene na Povorici) i stavili mi na stol. Ne znam tko je stavio i kako, nitko mi nije htio reći. Samo su mi htjeli dati do znanja da znaju. Uzela sam tu fotografiju sa sobom doma, no sutra me opet dočekala na stolu, i tako nekoliko dana. Pogodilo me to stravično, kakvi su to dvolični ljudi i kakva je to sredina u kojoj radim. Ove godine su me isto znakovito pitali idem li na Povorku, ma upućivali su mi razne provokacije! Npr. jedna kolegica s posla, ima sina ovisnika. Jednom je u razgovoru rekla da je bolje imati sina ovisnika nego sina pedera. Namjerno je to rekla preda mnom.“ (Tanja)

Zabrinutost oko reakcija okoline ističe šest sudionika. Upravo ova zabrinutost može biti razlog nekomuniciranja s okolinom o gej ili lezbijskom seksualnom identitetu djeteta. Neki roditelji (N=6), koji nisu razotkrili sebe kao roditelja lezbijke ili geja okolini, naglašavaju kako bi odgovorili iskreno da ih netko pita, samo da nikada nisu došli u takvu situaciju. Moguće da je nekim roditeljima teško samoinicijativno progovoriti o ovim temama, no kada bi se otpočeo razgovor, iskoristili bi priliku da budu iskreni. Ipak, često je slučaj da kolege s posla, bliski prijatelji i/ili obitelj naslućuju, ili možda čak znaju, no ne znaju način kako pričati o ovoj temi, pa stoga tema često ostaje u tišini dok roditelj ne napravi prvi korak:

„Mislim da znaju kolegice iz ureda, bila sam na TV-u na Povorci, pokazala sam čak kolegicama na računalu snimku, no ništa nisu pitale. Da su izravno pitale odgovorila bi iskreno, no sama nisam nekako inicirala razgovor.“ (Dubravka)

Zbog svega navedenog – nedostatka komunikacije roditelja sa svojom okolinom, straha od nerazumijevanja okoline, od stigmatizacije, a konačno i straha za djetetovu egzistenciju koja može biti ugrožena, nekolicina roditelja izražava negodovanje na djetetovo razotkrivanje svog seksualnog identiteta okolini. Naime, iako je samo dvoje roditelja izravno negodovalo i zatražilo od djeteta da ne razotkriva okolini seksualnu orijentaciju, iz razgovora se dalo naslutiti da bi veći broj roditelja radije da za seksualni identitet djeteta zna što manje ljudi. Evo kako to objašnjava jedna majka:

„Ono što je meni problem je što ona ima stalnu potrebu raditi iznova coming out, ja sam uvijek imala potrebu nju obuzdavati. Meni je ok njena seksualna orijentacija, ali ne mora izaći na Trg bana Jelačića i to vikati. Sutra nećeš dobiti posao, neće te ljudi prihvatiti – čemu zagorčavati život sebi ako ti to ne treba? Ne razumijem.“ (Edita)

Prilagodba i prihvaćanje

Zadnja faza izdvojena u ovom istraživanju je faza prilagodbe i prihvaćanja. U ovoj fazi „bura emocija“ potaknuta *coming out*-om se smiruje. Roditelji ponovno uspostavljaju odnos sa svojim djetetom te pronalaze načine kako prebroditi ovu krizu. Teško je odrediti stupanj prilagodbe ili prihvaćanja lezbijke ili geja u obitelji – ispitani roditelji međusobno se razlikuju, razlikuje se njihov odnos s djetetom prije *coming out*-a, pa se stoga razlikuje i prilagodba na situaciju te prihvaćanje djeteta nakon *coming out*-a. Kako bismo ispitali koje su „granice“ koje roditelji postavljaju u odnosu, a koje su povezane sa seksualnim identitetom djeteta, postavljana su pitanja povezana s konkretnim ponašanjima poput: poznavanja partnera/ice djeteta, poznavanja LGBT prijatelja, odlazaka na radionice ili okupljanja LGBT udruge, odlazaka na Povorku ponosa itd..

Tablica 5. Prikaz frekvencija ponašanja u fazi *Prilagodba i prihvaćanje*.

Prilagodba i prihvaćanje	f
Roditelj je prisustvovao na nekom od događanja LGBT udruga	9
Roditelj je prisustvovao na Povorci ponosa	9
Roditelj je upoznao partnera/icu da djeteta	9
Roditelj bi rado upoznao partnera/icu djeteta	7
Roditelj je upoznat sa djetetovim LGBT prijateljima	6

Većina roditelja je barem jednom imala doticaja sa LGBT aktivizmom – bilo kroz okupljanja u grupama podrške, bilo kroz organizirane radionice, diskusije, projekcije filmova ili kroz odlazak na Povorku ponosa u Zagrebu ili Splitu. Ova prisutnost roditelja u LGBT zajednici svjedoči o visokom stupnju prilagodbe te prihvaćanja djeteta. Naime, ovi roditelji prošli su fazu usredotočenosti na sebe, zatim usredotočenost na dijete, rad na odnosu sa djetetom te su u svojoj prilagodbi došli do razine razumijevanja te prilagodbe u kojoj počínju širiti svoju brigu, ljubav i razumijevanje na dobrobit svih koji se nalaze u njihovoj situaciji ili u položaju njihove lezbijske ili gej djece (Griffin, Wirth i Wirth, 1997). Razloge prisutnosti u LGBT zajednici te svoj doživljaj tog iskustva sažima Katarina:

„Kada me kćer pozvala na diskusiju roditelja lezbijki i gejeva sa zainteresiranom publikom, mislila sam si hoću li doći ili ne. Na kraju je to bilo izvrsno iskustvo za mene. Osjećala sam se baš ponosno, pogotovo kada sam vidjela tu svu drugu djecu, koji su to divni ljudi... tako mi je muka što ovako žive u ovoj državi. I sada mi dođe za plakati koja je to nepravda. Evo, sada promislim da nema nikakvo pravo nad imovinom koju su zajedno stekle, da nemaju baš nikakva prava kao par... teško mi je to gledati. Srce mi se pokida kada vidim koji su to inteligentni i dragi mladi ljudi, a kako žive. Kada smo u Zagrebu u centru, Ines se drži za ruku s djevojkom. Meni to ne smeta, dapače to mi je slatko za vidjeti. Nekada se poljube ili izmijene neke nježnosti. Pa normalno je da to rade! I onda si mislim, Bože, kako je nepravdedno da niti to ne mogu napraviti bez straha. Nakon diskusije prilazila su mi neka djeca i pitala me za savjet, onda si mislim, pa oni

nemaju niti obitelj iza sebe! I idem na Povorku jer ne mogu to više gledati i rado ću uvijek doći na takve susrete. “

Nekolicina roditelja (N=6) navodi da je upoznala djetetove LGBT prijatelje, dok neki nisu eksplicitno naveli da poznaju djetetove prijatelje koji su gej i lezbijke, no naveli su da poznaju većinu djetetova društva, ali da nisu razgovarali o njihovim seksualnim identitetima. Nitko nije iskazao odbojnost prema upoznavanju LGBT društva djeteta. Više od polovine roditelja (N=9) upoznalo je životnog partnera ili partnericu svog djeteta. Oni koji nisu upoznali djetetovog partnera to uglavnom nisu ni imali priliku učiniti – uglavnom se radi o roditeljima nešto mlađih osoba koji još nisu bili u dužim vezama te nisu sami izrazili želju za upoznavanjem partnera sa obitelji. 7 roditelja navodi kako bi voljeli imati priliku upoznati životnog partnera djeteta te da se nadaju da će imati priliku za to. Samo jedan roditelj nije izrazio želju za upoznavanjem djetetova partnera, to objašnjava ovako:

„Ne razmišljam o njegovoj budućnosti, dečkima, treba mi vremena, ne mogu o tome sada razmišljati. Teško mi je o svemu sada misliti. Kada dođe trenutak, onda ću vidjeti što dalje“ (Jelena)

U procesu prilagodbe na situaciju pronađeni su neki pomažući faktori koje su sudionici navodili kao nešto što im je pomoglo da prihvate svoje dijete kao geja ili lezbijku.

Tablica 6. Prikaz frekvencija navedenih pomagajućih faktora u procesu prihvaćanja djetetova seksualnog identiteta.

Zaštitni faktori	f
Vrijeme	8
Poznavanje gej osoba	5
Film na LGBT tematiku	3
Knjige	3
Pričanje s drugim LGBT roditeljem	2
Ženski i feministički pokret	2
Razgovor sa članom obitelji	2

Kao što je vidljivo iz *Tablice 6* sudionici su naveli da im je najviše pomoglo vrijeme. Elaborirajući kako vrijeme pomaže, sudionici su istaknuli da je nužno da prođe neki vremenski period da procesiraju informaciju, da se smire prve emocije, vrijeme da propitaju sebe i obiteljske odnose te konačno da smognu snage i alate za prilagodbu na situaciju. Osim vremena, kao sretnu okolnost roditelji su navodili poznavanje neke druge gej osobe (N=5). Roditelji koji su poznavali nekog geja ili lezbijku osjećali su se slobodno za pričati s tom osobom o svom djetetu:

„Imala sam milijun pitanja i kolegu na poslu koji je gej, ne bih opterećivala Josipa s time, pitala bih gej kolegu – o tome što znaci biti gej, jel ima šanse da nađe curu, kako zna da je gej i sl.“ (Andrea)

„Prva stvar koju sam napravila (op.a. nakon coming outa) jest da sam pričala s gej prijateljem. On je ujedno i prvi s kime sam razgovarala. Pitala sam ga je li moguće da Ivan tako rano zna da je gej – rekao mi je da je moguće, da je on znao unaprijed, samo da se sa svojim roditeljima nikada nije usudio pričati o tome. Dugo je trajao taj razgovor i puno mi je pomogao.“ (Marta)

U manjem broju roditelji navode da im je pomoglo gledanje filmova LGBT tematike ili čitanje knjiga samopomoći (N=3). Također, kao pomažući faktori navedeno je i pričanje s drugim članom obitelji (N=2) te ženski i feministički pokret (N=2). Svega 2 roditelja su kao pomažući faktor navela razgovor s roditeljem drugog geja ili lezbijke, no ono što je važno naglasiti je da su to ujedno i jedina dva ispitana roditelja koja su imala priliku, neposredno nakon *coming out*-a, pričati s roditeljem drugog geja ili lezbijke.

Kao što je vidljivo iz rezultata, različite su reakcije, emocije, misli i ponašanja, mehanizmi suočavanja sa situacijom, pomažući faktori te stupanj prilagodbe i prihvaćanja. No, ono što možemo sa sigurnošću utvrditi jest da su svi intervjuirani roditelji našli način kako sačuvati odnos s djetetom te ga nastaviti graditi u znaku uzajamne ljubavi i poštovanja.

Opća rasprava

Provedenim istraživanjem izdvojeno je pet je faza roditeljske prilagodbe na lezbijski ili gej identitet djeteta: *subliminalna svjesnost, coming out, gubitak i tugovanje, strah i nerazumijevanje okoline te prilagodba i prihvaćanje*. Faze izdvojene ovim istraživanjem rezultat su kombinacije faza koje su izdvajali drugi autori. Faza *Subliminalne svjesnosti* te *Coming out*-a podudarna je sa prve dvije faze koje spominju Saltzburg (2004) te De Vine (1984). Faza *Gubitak i tugovanje* oslanja se na teorijsku pretpostavku Savine Williams i Dubè (1998) koji izdvajaju proces tugovanja kao središnji proces nakon *coming out*-a. Faza *Strah i nerazumijevanje okoline* specifična je za ovo istraživanje. Naime, iako se strah i nerazumijevanje okoline spominje u različitim kontekstima u više istraživanja, ono nigdje nije opsežno obrađeno niti se ovoj temi pridaje veliki značaj. U ovom istraživanju, upravo suprotno tome, najkonzistentniji osjećaj o kojem su izvijestili svi sudionici je upravo strah od reakcija i nerazumijevanja okoline. Razlog ove specifičnosti može biti taj što je većina radova na ovu temu proizašla iz istraživanja provedenih u većim gradovima SAD-a ili u zemljama Europske unije koje imaju progresivnije zakone, veću tradiciju demokracije te poštivanja ljudskih prava. Možemo pretpostaviti da se u navedenim zemljama roditelji osjećaju zaštićenije, informiraniji su te ne strahuju toliko za egzistenciju svoje djece, pa stoga i ne navode tako intenzivan osjećaj straha i nerazumijevanje okoline. Konačno, zadnja navedena faza, *Prilagodba i prihvaćanje*, faza je koju navode brojni autori (De Vine, 1984; Griffin, Wirth i Wirth, 1997; Savine Williams i Dubè, 1998; Saltzburg, 2004; Aveline, 2006) te se kao relevantna pokazala i u ovom istraživanju.

Istraživanje procesa roditeljeva prihvaćanja djeteta kao geja ili lezbijke opterećeno je metodološkim poteškoćama. Sudionici istraživanja prigodan su uzorak odabran u krugu osoba koje su u konstantnom doticaju sa LGBT aktivizmom ili su i sami aktivisti. Samim time što su djeca intervjuiranih roditelja uključena u aktivan život LGBT zajednice možemo pretpostaviti da se radi o otvorenijim, prihvaćajućim i liberalnijim obiteljima. Nadalje, osobe koje su pristale na intervju tim činom razgovora potvrđuju da su visoko na stupnju prihvaćanja djetetova seksualnog identiteta. S druge strane, roditelji koji nisu uspjeli naći način da se suoče sa *coming out*-om ili su u fazi poricanja, vjerojatno se nalaze među onima koji nisu pristajali na razgovor o ovoj temi ili ih se djeca nisu ni usudila pitati za sudjelovanje u istraživanju. Prednost uzorka je što je heterogen po obrazovanju, mjestu stanovanja te

bračnom statusu, no činjenica da je broj sudionika istraživanja malen (N=17) te da u njemu prevladavaju žene (N=13) upućuje na oprez prilikom donošenja zaključaka i generaliziranja na opću populaciju.

Sve izjave sudionika morali smo uzeti kao istinite s obzirom da ne postoji način da ih provjerimo. Moguće je da su neke činjenice iskrivljavane te da neke misli, ponašanja i osjećaji nisu spomenuti. Posebice kada govorimo o negativnim reakcijama, intenzivnim neugodnim emocijama ili katastrofizirajućim mislima, razumljivo je da sudionici iste izostavljaju zbog srama, neugode, zaštite vlastite intime, potiskivanja ili nekog drugog razloga. Također, sudionici su ti koji su, zajedno s istraživačicom, određivali smjer razgovora pa je moguće i da su neki relevantni podatci izostavljeni zbog percepcije sudionika da nisu važni. Stoga, rezultati ovog istraživanja moraju se uzeti s rezervom. Važno je i napomenuti da je ista osoba provodila intervjue, estrahirala i kodirala jedinice analize te je bilo teško izbjeći pristranost. S obzirom da su istraživanja na ovu temu rijetka, pogotovo na uzorku iz Republike Hrvatske, nužno je provesti opsežnija istraživanja na ovu temu. Iduća istraživanja trebala bi potvrditi postojanje navedenih faza ili ih revidirati, kao i nadopuniti iste. Od posebnog značaja svakako bi bilo obuhvatiti širi te reprezentativniji uzorak.

Prednosti ovog istraživanja bio je pristup informacijski bogatim slučajevima te činjenica da se radi o do sada zanemarenoj i neistraženoj temi u Republici Hrvatskoj. Također, kao prednost izdvajamo otvaranje prostora za teme koje prvotno nisu bile predviđene te im istraživačica nije davala značaj, kao i mogućnost zamjećivanja neverbalnih znakova i drugih specifičnosti u izražavanju. Neki roditelji (N=7) nisu upotrebljavali LGBT terminologiju, kao ni slične izraze koji bi se odnosili na seksualni identitet djeteta (npr. homoseksualac), već su koristili zamjenice poput „to“ i „takav“. Poteškoće su uočene i u imenovanju životnog partnera djeteta. Naime, neki roditelji (N=4) životne partnere su nazivali „prijateljima“, a radilo se uglavnom o roditeljima koji nisu upotrebljavali nikakvu LGBT terminologiju. Tijekom intervjua, nekoliko je roditelja iskazivalo anksioznost u razgovoru, posebice kada su se spominjale riječi „gej“ ili „lezbijka“. Primijećeno je da su te riječi izazivale vidnu uznemirenost.

Na temelju dobivenih rezultata iz ovog istraživanja mogu se izvući i zanimljive smjernice za praktični rad s klijentima. Naime, pravovremeno pružanje relevantnih informacija, prepoznavanje procesa tugovanja, kao i normalizacija tog procesa mogu uvelike olakšati roditeljima proces prihvatanja djeteta te im omogućiti da brže i uspješnije prebrode krizu u obitelji nastalu nakon *coming out*-a. Također, proces bi svakako olakšale grupe

podrške koje bi omogućile roditeljima da upoznaju druge koji se nalaze u sličnim situacijama, kao i slična događanja na kojima roditelji imaju doticaja sa LGBT osobama. Dobra primjer iz prakse, koji su spominjali i roditelji u ovom istraživanju, je tribina „Mame u MAMI“ u organizaciji udruge Zagreb Pride. Ovaj događaj održava se jednom godišnje od 2008. godine u Zagrebu u sklopu programa Povorke ponosa LGBTIQ osoba. Ideja i ciljevi ovog događaja su višestruki: s jedne strane roditeljima se omogućava da upoznaju druge roditelje LGBT djece, dok se s druge strane omogućava LGBT djeci da vide pozitivne primjere *coming out*-a roditeljima u Hrvatskoj. Kroz moderirani razgovor gdje roditelji prepričavaju svoja iskustva s *coming out*-om djeteta, s jedne strane se ohrabruju LGBT osobe na *coming out*, a s druge strane roditelji (često po prvi puta) dobivaju prostor da izraze svoje osjećaje, misli i brige. Konačno, ovakvim događajem se ruši barijera te zid šutnje na relaciji roditelj-dijete, te se otvoreno razgovara o seksualnosti i seksualnim identitetima, dopuštajući i osobama iz publike da se uključe u diskusiju. Kod ovakvih i sličnih događaja naglasak je stavljen na roditelje koji seksualni identitet svoje djece prihvaćaju i podržavaju, za razliku od mnogih koji svoju gej i lezbijsku djecu psihički i/ili fizički maltretiraju, izbacuju iz kuće i na slične načine odbacuju, uskraćujući im na taj način svoju roditeljsku podršku, na koju su uostalom često obavezni i zakonom. Treba imati na umu da je djeci u ovakvim obiteljima potrebna podrška. U Zagrebu se organiziraju grupe podrške, osnažujuće edukacije te individualno savjetovanje za LGBT mlade. Za psihologe koji rade u praksi važno je da su osviješteni te upoznati sa kompleksnošću *coming out*-a, kao i s procesima kroz koje prolaze djeca, roditelji te konačno čitava obitelj. Važno je da se ovaj proces ne podcjenjuje u radu sa LGBT klijentima i njihovim obiteljima. Od ključne važnosti je i da psiholozi preispitaju vlastite predrasude te stereotipe kako bi se svakom klijentu pristupalo s poštovanjem i prihvaćanjem te mu se pružila adekvatna pomoć i podrška.

Zaključak

Istraživanja povezana sa *coming out*-om u najvećoj mjeri se fokusiraju na lezbijke i gejeve, koji su najčešći sudionici istraživanja, dok su istraživanja provedena sa roditeljima lezbijki i gejeva prilično oskudna. U Republici Hrvatskoj istraživanja povezana sa LGBT tematikom malobrojna su te uglavnom proizlaze iz napora nevladinih organizacija.

Kvalitativna metodologija, metoda polustrukturiranog intervjua, omogućila je sudionicima da se izraze u slobodnom i povjerljivom prostoru te da na taj način pruže istraživačici veći stupanj razumijevanja i veliki opseg informacija o predmetu istraživanja.

Rezultati istraživanja upućuju na pet faza roditeljske prilagodbe na seksualni identitet djeteta: *subliminalna svjesnost, coming out, gubitak i tugovanje, strah i nerazumijevanje okoline te prilagodba i prihvaćanje*. Zanimljivo je da je većina sudionika bila barem dijelom svjesna djetetova seksualnog identiteta i prije samog *coming out*-a, no u trenutku saznanja većina sudionika kao dominantan osjećaj navodi šok. Nakon saznanja obično slijedi period tugovanja u kojemu roditelji prorađuju gubitak djeteta i budućnosti kakvoj su se nadali te je taj period ujedno i emotivno najintenzivniji u procesu prihvaćanja djeteta kao lezbijke ili geja. Najdosljedniji osjećaj bio je strah, kojega su izdvojili svi sudionici istraživanja. Strah se odnosi na strah od nasilnih, diskriminirajućih i neugodnih reakcija okoline. Iako je ova emocija manjeg intenziteta od emocija koje se javljaju u procesu tugovanja, ona je sveprisutna i kontinuirana u životima sudionika. Naime, bez obzira koliko je vremena prošlo od *coming out*-a, te koliko je dijete staro, strah od nasilja i diskriminacije ostaje prisutan tijekom života. Stoga, možemo pretpostaviti da je strah jedan od najvećih tereta koje *coming out* donosi obiteljima.

Konačno, možemo utvrditi da su svi sudionici našli način kako prihvatiti seksualni identitet djeteta. Većina roditelja je barem jednom imala doticaja sa LGBT aktivizmom. Prisutnost roditelja u LGBT zajednici svjedoči o visokom stupnju prilagodbe te prihvaćanja djeteta – radi se o roditeljima koji su došli do razine razumijevanja te prilagodbe u kojoj počinju širiti svoju brigu, ljubav i razumijevanje na dobrobit svih koji se nalaze u njihovoj situaciji ili u položaju njihove lezbijske ili gej djece.

Literatura

- Ajduković, D. (1982): Omladinska štampa u Hrvatskoj – 1 (Analiza sadržaja Poleta). *Pitanja* 7/9, 1-32.
- American Psychology Association (2005). *Lesbian & Gay Parenting*. Washington, DC: APA.
Pribavljeno 19. rujna 2012 sa internet adrese:
<http://www.apa.org/pi/lgbt/resources/parenting.aspx>
- Aveline, D. (2006). "Did I have blinders on or what?" Retrospective sense making by parents of gay sons recalling their sons' earlier years. *Journal of family issues*, 27(6), 777-802.
- Boxer, A.M., Cook, J.A. i Herdt, G. (1991). Double jeopardy: Identity transitions and Parent child relations among gay and lesbian youth. Pillemer, K. i McCartney, K., *Parent Child relations throught life* (str. 59-60). New Jearsy: Lawrence Erlbanm Associates, Inc.
- Bastašić, Z. (1997). U potrazi za vlastitim identitetom. Griffin, C.W., Wirth M. i Wirth, A.G. (Ur.) *Više od prihvaćanja* (str. XXVI – XXXII). Zagreb: Publikum.
- Božić, S. i Almesberger, D (2007). Istraživanje stavova građana i građanki Hrvatske ukoliko bi članovi/ce njihovih obitelji bili/e homo/biseksualne, transrodne ili transeksualne osobe.
Pribavljeno 19. rujna 2012 sa internet adrese:
<http://www.lori.hr/projekt-obitelj-bez-predrasuda.html>
- Crocker, J., Major, B. i Steele, C. (1998). Social stigma. Gilbert, D.T., Fiske, S.T. i Lidzey, G. (Ur.) *The handbook of social psychology - Volume 2* (str. 504-553). New York: McGraw Hill.
- D'Augelli, A.R., Grossman, A. i Starks, M.T. (2005). Parents' awareness of lesbian, gay and bisexual youth's sexual orientation. *Journal of Marriage and the Family*, 67, 474-482.
- Demo, D.H., Small, S.A. i Savin-Williams, R.C. (1987). Family relations and the self-esteem of adolescents and their parents. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 705-715.

- Denzin, N.K., Lincoln, Y. (2000): Handbook of Qualitative Research. London: Sage Publications
- De Vine, J. L. (1984). A systematic inspection of affectional preference orientation and the family of origin. *Journal of Social Work and Human Sexuality*, 2, 9-17.
- Griffin, C.W., Wirth M. i Wirth, A.G. (1997). *Više od prihvaćanja*. Zagreb: Publikum.
- Herek, G. M. (1991). Stigma, prejudice and violence against lesbians and gay men. Gonsiorek, J. C. I Weinrich, J.D. (Ur.) *Homosexuality: Research implications for public policy* (str. 60 – 80). Newbury Park, CA: Sage.
- Juretić, J., Božić, S., Birta, O., Lacovich, M., Almesberger, D. i Balenović, A. (2006). *Procjena potreba seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj*. Rijeka: LORI.
- Mallon, G.P. (1999). Gay and lesbian adolescents and their families. *Journal of Gay and Lesbian Social Services*, 10(2), 69-88.
- Merighi, J. R. i Grimes, M. D. (2000). Coming out in a multicultural context. *Families in Society*, 81(1), 32-41.
- Miller, C.T. i Kaiser, C.R. (2001). A theoretical perspective on coping with stigma. *Journal of Social Issues*, 57 (1), 73-111.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jatrebarsko: Naklada slap.
- Muller, A. (1987). *Parents matter: Parents' relationships with lesbian daughters and gay sons*. Tallahassee, FL: Naiad Press.
- Pachankis, J. E. (2007). The psychological implications of concealing a stigma: A cognitive affective-behavioral model. *Psychological Bulletin*, 133 (2), 328-345.
- Pikić, A. i Jugović, I. (2006). *Nasilje protiv lezbijki, gejeva i biseksualaca u Hrvatskoj*. Zagreb: Lezbijaska grupa Kontra.

- Pilkington, N. W., & D'Augelli, A. R. (1995). Victimization of lesbian, gay, and bisexual youth in community settings. *Journal of Community Psychology*, 23, 34–56.
- Phillips, M. J. (2007). Identity development as the parent of a lesbian and gay male. Counseling and psychological services dissertations, paper 9.
 Pribavljeno 27. rujna 2012 sa internet adrese:
http://digitalarchive.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=cps_diss
- PULS – nezavisna istraživačka agencija (Ur. Božić, S. i Almesberger, D) (2007). *Istraživanje među pripadnicama i pripadnicima seksualnih i rodnih manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji*. Rijeka: Lezbijska organizacija Rijeka (LORI).
- Ryan, C. (2009). *Helping families support their lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) children*. Washington DC: National center for cultural competence, Georgetown University center for child and human development.
- Rayan, C., Russel, S.T., Huebner, D., Diaz, R. i Sanchez, J. (2010). Family acceptance in adolescence and the health of LGBT young adults. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nurturing*, 23(4), 205 – 213.
- Richardson, D. (1996). Heterosexuality and social theory. Richardson, D. (Ur.), *Theorising heterosexuality: Telling it straight* (str. 1-20). Buckingham, UK: Open University Press.
- Savin-Williams, R.C. (1998). The disclosure to families of same-sex attractions by lesbian, gay and bisexual youths. *Journal of Research on Adolescence*, 8(1), 49-68.
- Savin-Williams, R. C. i Dubè, E.M. (1998). Parental reactions to their child's disclosure of a gay/lesbian identity. *Family Relations* 47(1), 7-13.
- Saltzburg, S. (2004). Learning that an adolescent child is gay or lesbian: the parent experience. *Social Work*, 49(1), 109-119.
- Strauss, A., Corbin, J. (1990): *Basics of Qualitative Research*. London: Sage Publications

Smith, J. A., Harre, R. i Van Langenhove (1995). *Rethinking methods in psychology*. London:
SAGE.

DODATAK

Prilog 1. Okvirne teme i pitanja polustrukturiranog intervjua

Prije samog intervjua:

- ***Predstaviti sebe i istraživanje***
- ***Naglasiti anonimnost***
- ***Tražiti pristanak za snimanje te ponuditi uvid u bilješke***
- ***Popričati prije samog intervjua o osobi (usput dobiti demografski podatke) te o djetetu općenito***
- ***Ohrabriti osobu za iskren razgovor***

Teme intervjua i temeljna pitanja:

1. Djetinjstvo

- Možete li se sada vratiti nazad u vrtićku dob svoga djeteta. Prisjetite se s kim se dijete igralo, s kojim igračkama, kako se ponašalo – jeste li već onda naslućivali mogući seksualni identitet vašeg djeteta?
- Isto pitanje za osnovnoškolsku dob i pubertet

2. Coming out

- Možete li se prisjetiti i ispričati kako ste saznali da je Vaše dijete gej/lezbijka?
- Kako ste se osjećali u trenutku kada ste saznali? Kako ste reagirali?
- Da se sada možete vratiti u taj trenutak, biste li nešto učinili drugačije?

3. Proces prihvatanja

- Kako ste se Vi nosili sa situacijom? Što se osjećali, što mislili, što ste uradili?
- Što se „dogodilo“ nakon *coming out*-a u odnosu na dijete?

Dodatna pitanja:

Jeste li rekli nekome? Ako da, kome prvo? Kako je okolina reagirala? Ukoliko ste to rekli različitim ljudima, koji su osjećaji bili povezani uz Vaš *coming out* kao roditelja lezbijke/geja? Kako se osjećate kada vas drugi prepoznaju/vide kao roditelja LGBT osobe?

- Što se promijenilo od trenutka *coming out*-a do danas? (Naglasak staviti na odnose sa djetetom, rodbinom i okolinom – osjećajna dimenzija)

4. Ispitivanje granica

- Jeste li upoznali (ukoliko dijete ima) partnera/icu? (trajanje veze, insistiranje)
- Biste li smatrali da je u redu da sudjeluje na obiteljskom ručku ukoliko Vaše dijete to želi/predloži? Bili bio/bila pozvan na Božićnu proslavu ili na neku drugu obiteljsku proslavu?
- Kako biste se osjećali (ili kako se osjećate) kada Vaše dijete razmjenjuje nježnosti sa partnerom/partnericom – npr. pogledi, držanje za ruke, poljubac i sl.? Kako biste se osjećali sa takvim ponašanjem pred drugim ljudima?
- Da se Vaše dijete odluči na zajednički život sa partnerom/icom kako biste se osjećali? Bili ste ih posjetili u njihovom domu?
- Da se Vaše dijete odluči imati vlastiti djecu sa partnerom/icom kako biste se osjećali? Bi li podržali njihovu odluku?
- Biste li sudjelovali na radionicama, tribinama, okruglim stolovima, volontiranjem u LGBT udrugama?
- Biste li sudjelovali na Povorci ponosa?

5. Autorizacija

- Kada pogledate na sebe od trenutka *coming out*-a do sada, kako biste opisali svoj proces prihvaćanja djeteta kao lezbijke/geja? Bili ste mogli odrediti neke faze koje ste prolazili?
- Koliko biste bili spremni razgovarati s nekim drugim roditeljem koji je sada saznao da mu je dijete lezbijka/gej? Što biste mu savjetovali?